

De Pseudo-Hippokratische Iatromathematika in vier Middelnederlandse versies

editie Ria Jansen-Sieben

bron

De Pseudo-Hippokratische Iatromathematika in vier Middelnederlandse versies (ed. Ria Jansen-Sieben). Omirel / Ufsal, Brussel 1983

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/jans016pseu01_01/colofon.htm

© 2008 dbnl / Ria Jansen-Sieben

Inleiding

0. Algemeen.

Hoe meer het onderzoek van de Artes-literatuur vordert, hoe duidelijker het wordt dat de Middelnederlandse overlevering vaak die van de omliggende taalgebieden niet alleen kwantitatief, maar soms ook kwalitatief overteft.

Dit is een tot op de dag van vandaag ongeschreven vaststelling, waarvan de oorzaken, de juiste betekenis, de culturele en historische draagwijdte nog nader onderzocht moeten worden. Het is te vroeg om de reeds in omtrek zichtbare en zonder twijfel belangrijke conclusies daarvan als definitief te beschouwen.

De uitzonderlijke bedrijvigheid en belangstelling van onze Middeleeuwen voor bv. het medische vakgebied komt tot uiting in tal van grotendeels originele bijdragen, zoals die van Jan Yperman¹, Thomas Schellink van Tienen², Jonghe Lanfranc³, ontstaan in een tijd waarin de geneeskunde in het algemeen vrijwel de antieke traditie voortzette. Bovendien zijn deze drie werken de oudste in een Germaanse volkstaal geschreven chirurgie-tractaten.

Van een belangrijke zelfstandige ontwikkeling getuigen passages uit geneeskundige compendia als het 'Liber Avicenne'⁴, het 'Boec van Medicinen in Dietsche'⁵, e.a. Een recente verrassing was de ontdekking in een Middelnederlands handschrift⁶ van het überhaupt oudste petroleum-tractaat⁷.

De gynaekologie is aanleiding geweest tot een verhoudingsgewijze niet gering aantal Middelnederlandse werken, waarvan sommige berijmd zijn, en de meeste tot de oudste behoren die in een volkstaal geschreven zijn.

Europese grondleggers van de middeleeuwse chirurgie werden, meestal kort na het ontstaan van hun werken, eerst in het Middelnederlands vertaald. Dit was o.m. het geval

1. Ed. E.C. van LEERSUM, *De 'Cyrurgie' van Meester Jan Yperman*. Leiden, 1912.
2. Ed. E.C. van LEERSUM, *Het 'Boeck van Surgien' van Meester Thomaes Scellinck van Thienen*. Amsterdam, 1928.
3. ed. Rolf MULLER, *Der 'Jonghe Lanfranc'*. (Altdeutsche Lanfrank-Ubersetzungen I.) Diss. Bonn, 1968.
4. Ed. L.J. van de WIELE, *Liber Magistri Avicenne*. (Kon. VI.Ac.Wet. 27, Nr 83.) Brussel, 1965.
5. Ed. W.F. DAEMS, *Boec van Medicinen in Dietsche*. Diss. Leiden, 1967.
6. Hs. Middelburg, Prov.Bibl. van Zeeland, 6353, pp. 174-175. Uitgave in voorbereiding voor *Sudhoffs Archiv* door Gundolf KEIL, W.F. DAEMS en R. JANSEN-SIEBEN.
7. ouder dan de Latijnse tekst van Ariosto, anno 1463, algemeen beschouwd als uitgangspunt van de traditie.

met autoriteiten als Lanfranc van Milaan⁸ en Guy de Chauliac⁹.

Anderzijds is ook de eerste neerslag in de volkstaal van een voor de latere Middeleeuwen zo kolossaal belangrijke figuur als Aristoteles te vinden in de anonieme 'Natuurkunde van het Geheelal'¹⁰.

Zoals bekend vertaalde Jacob van Maerlant¹¹, nadat het nauwelijks neergeschreven was, en bijna twee eeuwen vóór de bewerking van Konrad von Megenberg¹², het 'Liber de natura rerum' van Thomas van Cantimpré¹³. De omvaten invloedrijke encyclopedie van Bartholomeus Anglicus¹⁴ is nooit aan een Duitse vertaling toegekomen.

De vérgaande invloed van de Nederlanden op de (Noord-) Duitse medische literatuur is inmiddels van Duitse zijde erkend¹⁵.

Van ettelijke Latijnse verhandelingen zijn tot nu toe slechts Middelnederlandse vertalingen gevonden, zodat het beeld van de middeleeuwse West-Europese medische kennis en praxis niet kan bepaald worden zonder daarbij onze landelijke tekst-traditie te betrekken¹⁶.

Ook de hier uitgegeven tekst, waarvan Griekse en Latijnse versies in omloop waren, is tot nu toe slechts in één Europese volkstaal aangetroffen, t.w. in het Middelnederlands¹⁷.

Sterker nog: van dit tractaat zijn vier verschillende Middelnederlandse vertalingen aan het licht gekomen.

8. hss. Amsterdam, UB, IIF39; Darmstadt, Hess. Landes- und Hochschulbibl., zu 2201; Gent, UB, 1272; Köln, Stadtarch., GB Kasten A 57; Köln, Univ.- und Stadtbibl., s.q.; London, BM, Harley 1684; Uppsala, UB, Kod. Waller 132; Paris, Arsenal, 8216; plus incunabelen en postincunabelen.
9. hss. Utrecht, UB, 1356; Middelburg, Prov. Bibl., 6353; Den Haag, KB, 10C17; Metz, Bibl. Munic., 176; Leiden, UB, BPL 2454-M; plus incunabelen en postincunabelen.
10. Ed. R. JANSEN-SIEBEN, *De Natuurkunde van het Geheelal*. (Ac. Roy. de Belg.) 2 dln. Brussel, 1968.
11. Ed. E. VERWIJS, *Jacob van Maerlant's Naturen Bloeme*. 2 dln. Leiden, 1868-1882.
12. anno 1350. Ed. Franz PFEIFFER, *Konrad von Megenberg. Das Buch der Natur*. Stuttgart, 1861. Anast. Hildesheim, 1962.
13. Ed. H. BÖSE, *Thomas Cantimpratis, Liber de Natura Rerum. Editio princeps secundum codices manuscriptos*. Teil I: Text. Berlin/N.Y., 1973.
14. Bartholomeus Engelsman, *Van de eygenscappen der dingen*. Haarlem, Jacob Bellaert, 1485.
15. KEIL: passim; ASSION 1973, 143.
16. zie recentelijk: R. JANSEN-SIEBEN, 'Een Middelnederlandse koproskopie' In: *Festschrift W.F. Daems*. Pattensen/Han., 1983, 255-268.
17. THORNDIKE 1947, I, 291, noot 4 vermeldt een niet-gedateerde (16de-/17de-eeuwse?) Engelse vertaling van een ander, soortgelijk werk.

1. De iatromathematika.

De iatromathematika of iatroastrologie is een heel bijzondere medische toepassing van de astronomie. Prognose, diagnose en therapie steunen op vaak ingewikkelde observaties en berekeningen. Meestal wordt uitgegaan van de constellatie op het ogenblik waarop de zieke bedlegerig wordt¹⁸, waarmee, volgens het principe van de katararchenhoroskopie, het begin van de ziekte bedoeld wordt.

Deze astrologische methode staat los van de geleerde of populaire geneeskunde door een mathematisch opgezet, haarfijn uitgewerkt, maar stereotiep systeem dat zelfs op afstand kan toegepast worden, zonder onderzoek van de zieke¹⁹. Het is een logische uitbreiding van de oeroude harmonieeler van makro- en mikrokosmos. Een eerste stap in deze richting was de melothesia²⁰: het menselijk wel en wee, door de sterren bepaald, behelst ook gezondheid en ziekte; iedere planeet²¹ en vooral ieder zodiakteken werd van oudsher verantwoordelijk gesteld voor een deel van het menselijke lichaam (zie afb. op p. 6). Zo regeert, volgens het medische schema 'a capite ad calcem', Aries het hoofd; Taurus de hals; Gemini armen, schouders en handen; Cancer borst, maag en milt; Leo hart, longen en ruggegraat; Virgo lever, maag en milt; Libra navel, nieren en darmen; Scorpio de genitalia; Sagittarius blaas, aars en dij; Capricornus de knieën; Aquarius de benen en Pisces de voeten²².

Aangezien ook, zoals gezegd, de planeten over bepaalde delen van het lichaam 'heersen', krijgt men door de combinatie dierenriem-planeten een ingewikkelde melothesia-tabel, waarvan we in een Middelnederlands handschrift (weer) een (zeldzaam) voorbeeld vinden²³:

In Ariete		In Cancro	
Saturnus	die borst	Saturnus	die scamelhede
Jupiter	den buyck	Jupiter	die dyeen
Mars	thouet	Mars	die borst metten buyck
Sol	die dyeen	Sol	die voeten
Venus	die voeten	Venus	die armen metten
Mercurius	die been	Mercurius	die ogen
Luna	die knyen	Luna	thouet
In Tauro		In Leone	
Saturnus	den buyck	Saturnus	die scamelhede

18. Een van de titels van de Latijnse versie is: 'De decubitu infirmorum'.

19. zie GUNDEL 1959, 67.

20. BOUCHE-LECLERCQ 1899, 317; BOLL-BEZOLD 1931, 55 en 138-139; GUNDEL 1959, 116.

21. reeds bij Nechepso: Cat. cod. astr. VI 83, 9 sqq.

22. Grotendeels volgens hs. Wien, NB, 2818. Er bestaan vele, soms sterk afwijkende versies.

23. hs. Wien, NB, 2818, 60v-r.

Jupiter	den rugge	Jupiter	die dyeen ende knyeen
Mars	den hals	Mars	den buyck
Sol	die been die knieen	Sol	dat houet
Venus	thouet	Venus	dat harte
Mercurius	die voeten	Mercurius	die scouderen
Luna	die been	Luna	den hals

In Gemini

Saturnus den buyck
 Jupiter die scamelhede
 Mars die borst
 Sol die beene
 Venus den hals
 Mercurius dat hoeft
 Luna die dyeen

In Virgine

Saturnus die voeten
 Jupiter die knyeen
 Mars den buyck
 Sol die scouweren
 Venus dat houet
 Mercurius den buyck
 Luna dat hartte

In Libra

Saturnus die knyeen
 Jupiter die ogen
 Mars die scamelhede
 Sol die scouderen
 Venus dat houet
 Mercurius den buyck
 Luna dat harte

In Capricornus

Saturnus dat houet ende voeten
 Jupiter die knyeen ende
 Mars die beenen ende
 Sol den rugge
 Venus die dyeen
 Mercurius die scamelhede
 Luna den ersch metten adren

In Scorpione

Saturnus die knyeen
 Jupiter die voeten
 Mars dat houet darmen
 dyeen
 Sol dat harte
 Venus die scamelhede
 Mercurius den rugge
 Luna den buyck

In Aquario

Saturnus den hals ende thoeft
 Jupiter die scouderen
 Mars dat harte die
 Sol die scamelhede
 Venus die knyeen
 Mercurius die dyeen
 Luna die scamelhede

In Sagittario

Saturnus die voeten

In Pisces

Saturnus die scouderen dermen
 ende hals

Jupiter	dat houet ende beenen	Jupiter	dat houet ende tharte
Mars	die handen	Mars	den buyck ende knoeselen
Sol	den buyck	Sol	die dyeen metten aderen
Venus	die dyeen ende armen	Venus	den rugge ende hals
Mercurius	dat harte ende scamelhede	Mercurius	die been ende scamelhede
Luna	den rugge	Luna	die dyeen

Tevens veroorzaken planeten en dierenriem hun eigen specifieke ziekten. Zo bevordert bv. de zon hartziekten; Mercurius spraakgebreken en heesheid; Mars koorts; Saturnus huiduitslag, enz...

Bij de zeven planeten - reeds in Mesopotamië het voorwerp van astrolatrie en als tijdgoden vereerd (cf. de zeven weekdagen) - staat de maan centraal. Van mythische oorsprong in een kosmische religie is zij door haar schijngestalten ten nauwste verbonden met het levensritme. Van alle planeten is zij de oudste en meest invloedrijke 'agens'²⁴. En al fungeert zij in latere teksten zoals de

24. PREAUX 1973, 309; ROSCHER 1890, passim.

lunaria bijna uitsluitend als tijdmetr zonder eigen invloed²⁵, in de zodiakale astrologie, waarop deze iatromathematika steunt, is haar rol daarentegen veel direkter: zij versterkt of verzwakt de werking van de constallaties.

De zodiaktekens, waarvan al sprake is in een Babylonische spijkerschrifttekst uit 700 v.Chr.²⁶, zijn bij astrologische prognosen een factor van groot belang. Hun plaats in de sterrenhemel t.o.v. de maan en/of andere planeten is doorslaggevend voor de aard van de invloed op het aardse gebeuren. Zij zijn twaalf in getal (cf. de twaalf maanden), hebben ieder een gebied van 30° (cf. een maand van dertig dagen) en zijn ingedeeld in driemaal één dekade (= 10°, of tien dagen).

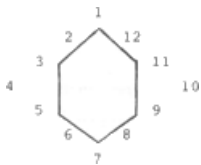
Planeten en dierenriem, uiteraard anthropomorfisch gedefinieerd, hebben ieder hun eigen karakter en (vanaf het Griekse stadium) ook hun eigen humoraal-fysiologische kwaliteiten. Zij kunnen globaal gezien een 'gunstige' of 'ongunstige' werking hebben, en worden gekenmerkt als 'goede' of 'kwade' hemellichamen.

De grondslag van de in deze tekst toegepaste techniek is de aspectenleer, een term die jonger is dan de theorie zelf. Hiermee wordt bedoeld dat de sterren elkaar onderling 'aankijken', en op die wijze elkaars invloed ondergaan. Aan de planetengoden worden sympathieën en antipathieën toegekend, m.a.w. vriendschappelijke of vijandige neigingen. Hierdoor wordt de toestand bepaald van het lichaamsdeel dat hun 'toebehoort', met dien verstande dat ook nog de invloed van het heersende zodiakteken daarbij matigend of doorslaggevend optreden kan.

In eindeloze tabellen worden deze verhoudingen berekend en opgesomd: hoe en wanneer planeten en dierenriemtekens (ev. vaste sterren) elkaar, per soort of gemengd, 'aspiceren', d.i. 'beschouwen', en wat daar dan wel de uitwerking van is.

Om een heel ingewikkelde situatie, waar tot nu toe weinig klaarheid in geschapen is, nu maar zo eenvoudig mogelijk voor te stellen: het is vooral van belang te weten dat er rekening moet gehouden worden met vijf aspecten, dus met vijf verschillende verhoudingsstanden van de planeten, t.w.:

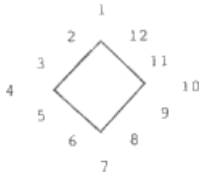
- *het 6de aspect* of hexagonaal aspect: als een teken het 2de teken vóór en het 2de teken achter zich beschouwt, m.a.w. het 6de deel van de hemel, of 60°; dit is een 'vriendelijk' aspect.

25. MÜLLER 1971; zie als vb. JANSEN-SIEBEN, *De Natuurkunde* [...], pp. 588-598.

26. GUNDEL 1959, 93.

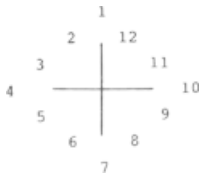
- *het 4de aspect*, kwadratuur of tetragonaal aspect: als een teken het 3de teken vóór en het 3de achter zich beschouwt, m.a.w. het 4de deel van de hemel, of 90° ; dit is een 'vijandig' aspect.

- *het 3de aspect* of trigonaal aspect: als een teken het 4de teken vóór en het 4de achter zich beschouwt, m.a.w. het 3de deel van de hemel, of 120° ; dit is een 'vriendelijk' aspect.

- *het aspectus oppositus* of oppositio: als een teken het 6de teken vóór en het 6de teken achter zich beschouwt, m.a.w. de helft van de hemel, of 180° ; dit is een 'vijandig' aspect.

- *de conjunctio*: als 2 tekens in dezelfde graad van eenzelfde teken liggen; dit is 0° ; dit aspect heeft de sterkste invloed.

Een belangrijke rol speelt hierbij ook de 'exaltatio', d.i. die positie in de zodiak waar een planeet z'n sterkste invloed uitoefent. Bv. de zon in Aries 19° , de maan in Taurus 3° , Saturnus in Libra 21° , enz...²⁷.

De aspectenleer, waarschijnlijk eveneens van Babylonische oorsprong, is door de Grieken enthousiast overgenomen en door middel van indelingen in dekaden en graden uitgewerkt tot een geraffineerde systematiek met eindeloze combinaties.

'Die Lehre der Aspekte bildet eines der wichtigsten Kapitel der ganzen Astrologie aller Zeiten und Zonen, und noch *Kepler* hat sich ernstlich bemüht, neue Begründungen dieser rein konstruktiven Zukunftsforschung zuzufügen'²⁸.

Enkele van de Middelnederlandse teksten (W en O) eindigen met een hoofdstukje over de vaste sterren. THORNDIKE²⁹ betwijfelt of dit wel bij de oorspronkelijke iatromathematika hoort, maar noemt het karakteristiek voor de vertaling van Moerbeke.

27. GUNDEL 1966, 345.

28. GUNDEL 1959, 139; zie ook BOLL-BEZOLD 1931, 63-64.

29. THORNDIKE 1960, 111.

De vaste sterren (stellae fixae) bevonden zich in de achtste hemelsfeer, opvatting die ook Aristoteles deelt³⁰; ze staan niet stil, zoals hun benaming zou kunnen doen vermoeden, maar bewegen zich, in tegenstelling tot de planeten, gezamenlijk van Oost naar West, waar zij 's avonds schijnen onder te gaan. Zij draaien samen om de poolster als middelpunt. Wegens hun collectieve gelijklopende baan bieden zij minder gevarieerde interpretatiemogelijkheden en zijn dus van geringere betekenis voor de astrologische mantiek.

2. Oorsprong /Bronnen.

Zonder twijfel van Chaldeïsch-Egyptische oorsprong³¹ is de zéér oude medisch-astrologische inhoud van deze tekst.

Als auteur of voornaamste bron wordt genoemd HERMES TRISMEGISTOS³², die zijn stof grotendeels putte uit de 'latromathematika' van koning NECHEPSO en diens hogepriester PETOSIRIS³³.

Vrij vlug werd dit tractaat in het Grieks vertaald, en sterk beïnvloed door de Stoïcijnse leer³⁴. Zoals zoveel geneeskundige werken werd het vervolgens aan HIPPOKRATES toegeschreven.

KÜHN³⁵ geeft het uit onder de naam van GALENOS, met als titel: *περι κατακλίσεως νοσοούντων προγνωστικά*, en een Latijnse vertaling: 'Galeni prognostica de decubitu ex mathematica scientia'.

HEEG toont als eerste aan dat noch Hippokrates, noch Galenos als auteur mogen beschouwd worden van deze tekst die het werk is van een 4de-eeuwse 'falsaris'³⁶.

HEEGs datering wordt op goede gronden door CUMONT vervroegd tot de 1e eeuw na Chr., wellicht nog in de Ptolemaïsche periode³⁷. Tevens verklaart CUMONT overtuigend hoe de naam van Galenos door een vergissing van de kopiïst aan deze (anonieme) prognose verbonden werd.

30. BOLL-BEZOLD 1931, 45.

31. KROLL 1914, 804; STEMLINGER 1925, 103.

32. ed. IDELER 1841, 387-396; CUMONT 1935, 120; THORNDIKE 1947, I, 287-297.

33. 2de eeuw v. Chr.; STEMLINGER 1925, 103; KROLL, RE, s.v. Petosiris, kol. 1165; PIEPER, ib., s.v. Nechepso, col. 2160-2167; HEEG 1911, 999; THORNDIKE 1947 I, 292-297.

34. PREAUX 1973, 92: 'd'obédience strictement stoïcienne'.

35. KÜHN 1830, T. XIX, 529-573. Voor de identificering steunde Kühn op het enige hs. waarin als auteur Galenos genoemd wordt: Vatic. Barb. 217, 15de/16de eeuw. Volgens CUMONT 1935, 120 is dit een fout van de Renaissance-copiïst.

36. HEEG 1911, 1000: 'mit immerhin grosser Wahrscheinlichkeit darf behauptet werden, dass die Pseudo-Galenische Schrift nach und mit Benutzung des vollständigen Textes des Hermes Trismegistos [...], etwa nach dem 4. Jh. abgefasst is.'

37. CUMONT 1935, 131.

WEINSTOCK 1948 tenslotte tracht aan te tonen dat de auteur IMBRASIOS VAN EPHEBUS zou zijn, op basis van een uitdrukkelijke vermelding in de Griekse Bodleian-Codex Cromwellianus 12.³⁸

Hoe dan ook, in de 13de eeuw werd deze Griekse tekst enerzijds door WILLEM VAN MOERBEKE, anderzijds door PETRUS DE ABANO in het Latijn vertaald, en daarmee voor de Westerse wereld ontsloten³⁹. THORNDIKE slaagde er zelfs in een derde anonieme vertaling op het spoor te komen en sluit een oudere, rechtstreekse omzetting uit het Arabisch niet uit⁴⁰.

Dit tractaat bleek dus meteen een groot succes te zijn, maar de presentatie en filiatie ervan werden hoe langer hoe ingewikkelder. Het is niet onze bedoeling dit schijnbaar hopeloos verstrikte kluwen te gaan ontwarren, maar wel willen wij dit illustreren met een lijst van de auteursnamen en titels waaronder dit stuk vermoedelijk in omloop was⁴¹:

Astronomia de infirmitatibus
 Astronomia de variis egritudinibus et morbis
 De decubitu infirmorum
 De esse aegrorum secundum lunam
 De significatione mortis et vitae libellus
 Prognostica de decubitu
 Prognosticorum liber secundum lunam
 De medicorum astrologia
 Astronomia Ypocratis
 De iudiciis egritudinum
 Secreta pronostica Ypocratis
 De iudiciis e luna observatione formandis de sanitate vita et morte infirmorum
 De pronosticatione mortis et vite secundum motum lune in signis et aspectum planetarum quem transtulit Guilelmus de Morbecha ordinis fratrum predicatorum archiepiscopus de Cirianto⁴².
 Galenos, Prognostica de decubitu ex mathematica scientia⁴³.
 Compendium Ypocratis⁴⁴.
 Hippocratis libellus de significatione mortis et vitae, secundum cursum lunae et aspectus planetarum, Gulideolo Mordico interprete prisco⁴⁵.
 Hermes Trismegistus, Iatromathematica
 Hermes Trismegistus, De decubitu decretoriis
 Imbrasius of Ephesus⁴⁶.
 Claudii Galeni, Mathematices scientiae prognostica de decubitu infirmorum, Josepho Struthio interprete⁴⁷.

38. zie over Petrus de Abano: THORNDIKE 1947, II, 874-947.

39. STEPLINGER 1925, 105; THORNDIKE 1944, 201-219; ID. 1960, 104; ID. 1947, II 924.

40. THORNDIKE: zie noot 38.

41. Deze lijst is noch chronologisch, noch volledig.

42. De voorafgaande titels bij: THORNDIKE 1960, 104; STILLWELL 1970, III 416.

43. ed. KÜHN 1830, 529-573.

44. hs. Oxford, New College, 312.

45. Venetiis, Apud Blondum, 1548.

46. De voorafgaande titels bij: DURLING 1967, 317.

47. Lugduni, Apud Theobaldum Paganum, 1550.

Hippocratis libellus de medicorum astrologia a Petro de Abbano in latinum traductus⁴⁸.

Astrologia Hippocrates⁴⁹.

Hippocrates, De esse aegrorum⁵⁰.

Hippocrates, Astronomia⁵¹.

In hoeverre deze titels verschillende versies dekken, en hoe die zich tot elkaar verhouden of tot de Griekse c.q. Arabische tekst, moet nog onderzocht worden. Er zij terloops aan herinnerd dat THORNDIKE bij zijn studie van een aantal handschriften tot de conclusie kwam dat er drie Latijnse vertalingen tot stand waren gekomen, waarvan hij de verschillen op een o.i. niet altijd even duidelijke of sluitende wijze heeft trachten te markeren⁵².

48. Venetiis, Erhard Ratdolt, 1485; id. Verona, 1585.

49. Lyon, P. Rollet & B. Fraenus, 1550.

50. Padua, [Matthaeus Cerdonis], 1483.

51. [Paris], Félix Baligault, [c. 1500].

52. THORNDIKE 1960.

Teksten

Deze zo succesvolle tekst is bijna overal beperkt gebleven tot z'n Latijnse versie(s). Ons zijn geen voorbeelden bekend van bv. Duitse of Engelse vertalingen. Het is dan ook des te merkwaardiger dat we niet één, maar vijf Middelnederlandse teksten hebben gevonden waarvan vier een verschillende versie bieden.

Daar de afbakening van de drie Latijnse vertalingen (waarvan we redelijkerwijze mogen veronderstellen dat één of meer als basis dienden voor de Middelnederlandse teksten) door THORNDIKE voornamelijk geschiedde op grond van uiterlijke kenmerken, is het niet eenvoudig uit te maken welke Middelnederlandse vertaling beantwoordt aan welke Latijnse tekst. Vermoedelijk steunen W en O op de vertaling van Willem van Moerbeke, wegens het slotstuk over de vaste sterren⁵³.

In de hiernavolgende editie werden bij elke versie de regels door ons genummerd.

I. Tekst W.

Handschrift Wien, Österreichische Nationalbibliothek, 2818, 6rb-10rb, begin 15de eeuw, bijzonder rijk van inhoud, waarop we niet alleen in een andere publicatie zullen terugkomen, maar waaruit we van plan zijn elders verschillende teksten te editeren.

De inhoud van tekst W stemt grotendeels overeen met die van O, met dien verstande dat de bewoording vrijwel gelijkloopt in grote stukken tekst, af en toe echter sterk afwijkt, met inhoudelijke en structurele verschillen.

De taal van het handschrift vertoont overwegend Brabantse kenmerken, maar ook Hollandse en (West-)Vlaamse, en moet nog nader onderzocht worden.

53. THORNDIKE 1960, 111.

- +Ipcras seit dat die ghene die
medecijnre willen wesen ende van
astronomijen nyet en kan hy is on
constich ende nyet volmaect Ende met rech
5 te js hy gerekent metten blijnden want
+gelijck dat die blijnde is lenende op sijnen
stock ende als hy wil vertreden om bet
voert te gaen soe staet hy en rust al
sachtelijker ter eenre sijden ende ter an
10 deren ende en dar hem nergent ver
porren sonder daer hem die stock
wijset Ende om dat is hy onseker
ende besorget waer hy sal treden om
dat hy altoes dit ducht te misgaen
15 hem seluen of enen anderen te quetsen
Alsoe gelijck is te verstaen vanden me-
decijnre die van astronomijen niet
en kan ¶ Hier om heb ic bekent
sekerlijke dat elc medicus by node
20 cornen moet astronomye ende ouersien
op dat hi die blijnthede volmaecteli
ken laten wil ende sien ende kennen alle
blijnthede ende siechede ende hoer verwan
delinge of vermeringe ende hoer
25 cure ende aftreckinge daer by ghe
studeert ende ouersien die boeken van
den vroeden meester jpcras trec
kende dit boexkijn al eest cleyne
jnden woerden het is groet jnden nut
30 scap ende harde noetsakelic allen me
decijnen want soe wie wil die sal
verstaen ende ouersien hy sal wel
seker vornisse mogen geuen van
leuen ende van dode ende vander tijt
35 Ende het is te weten dat jpcras ge
biet dat elck medicus bescouwe die
mane als sy is vol van lichte soe
is gewassen dat bloet jn den menschen
jn beesten ende in allen dieren ende jn
40 dat water mede Waerby alse die
sieck blijuet liggende soe is noet te
marcken of die mane wt gaet vander
+verbroyenge by dese wast die sieck
hede totter wijlen dan die mane coemt
45 totten grade vander opposicijen ende als

+6 rb

+6 va

+6 vb

die mane js opposijt besiet of sy js
 met *ennyger* quader planeten of jn
 een quade stede of weder sy bescou
 wet die harde huuse der doot
 50 Daer by saltu weten van leuen of
 van steruen of weder lange of cor
 te siechede *ende* besien die natuere
 alder .xij. teykenen metter manen
 tegenwoerdich

[Aries]

55 ALs jemonden *ennige* siecheit toe
 coemt ende die mane js jn
 ariete of metter sonnen die siecheit
 sal sijn int hoeft om die grote heyt
 te vander sonnen hem sal zweren
 60 den pols vanden hoofde *ende* hy heeft
 hete corts *ende* die heytte en laet hem
 nyet cume mogen sy spreken *ende*
 grote heytte js jn die borste *ende* hem
 zweert die longe *ende* die pols slaet
 65 verwoedelic *ende* wiltmen dese paci
 ent hebben *ende* helpen het is noet
 ter harten aderen dat hy met coelen
 dingen jn spijs *ende* jn dranck die
 hem mynderen die heytte mer dese
 70 pacient vallet dicke jn frenesijen
 Ende is dat sake dat saturnus is met
 ter manen die pacient sal steruen
 bynnen 10 dagen specialic bynnen
 den dage jn die weke dat die ma
 75 ne sal wesen metter sonnen bijden
 vierden aspecte *ende* dat is alsoe vele
 te seggen eest dat die mane is jnt
 wassende vanden lichte ¶ Als die
 maen is jn ariete *ende* sy jnfortune
 80 bescouwet biden 4 aspect of opposicie
 +js dat satumus met hoer js die siecte sal
 wesen jnt hoeft *ende* hi sal den pacient
 maken buyten synnen *ende* hy sal verwoe
 den *ende* als nu sal die siecte wassen
 85 als nv minderen *ende* die pacient sal
 wesen gelijc den genen die nyet en
 mach gesien Seker die astronomye
 nyet en kan die en sal nyet mogen
 weten aldusdanige siecte Eest sake dat

+7 ra

- 90 die maent niet en mynderde vanden lich
te of mynderde vanden graden als weder
keert totten iersten aspect van saturnus
dat is te seggen alsy hem heeft gelaten
ende sy hem by enen anderen aspect bescouwet
- 95 die siechte sal nemen ende jn goeden of
jn quaden beide eest dat sake dat die
mane bescouwet jn fortune die pacient
sal steruen et econuerso
Item als die mane heuet desen aspect
- 100 daer af dat wi hebben geseit dat
die siecheit sal nemen eynde ende sy
vijnt jupiter of venus by emighen
aspect voer dien dat sy coemt totter
verbernyngen die siecheit sal blijuen
- 105 staende opten siecken totter wijlen dat
die mane sal comen jnt aspect of oppo
sicie vander sonnen Ende is dat sake
dat sy dese nyet en vijnt mer dat
sij vijnt mercurius die pacient sal
- 110 steruen mer vijnt sy mars die pa
cient sal leuen ende dese siecheit js van
ennyger witter fleumen etc Als die
pacient dat jerste gevoelt die sieck
heit ende die mane js meerderende jn
- 115 horen licht ende jn horen graden ende die
sonne ende mars sijn jn ariete die siec
heit sal wesen jnt hoeft ende die paci
ent sal verwoeden ende hem sal wassen
een apostema jnt hoeft van witter fleu
- 120 ⁺men ende hem salt lopen vten nasen gaten
Wiltmen desen pacient helpen hy nutte
caude dingen ende het is noet datmen
hem geue caude dingen wolc die aposteme
doet sceiden Mer eest dat sake dat
- 125 die mane sy met mercurius jn die ste
de vander sonnen die pacient sal ont
gaen vander doot mer dat jerste sal
hy hebben grote vrese om dat mercurius
draget ouer een met mars jn een
- 130 bederue mer mars en doet alsoe niet
met satumus beide die pacient steruet
als satumus is jn die stede vander sonnen
Ende eest dat jupiter of mercurius
of venus is in die stede duyster die pa

*7rb

- 135 cient sal hebben diuersche siecheden
 Eest dat mars die mane bescouwet
 by enen aspect *ende* men hem helpen wil
 mer geue hem lichte medecijne *ende* lichte
 spijs *ende* dat hij somwijlen ga *ende* kere
 140 *ende* somwijle versitte *ende* dat hy som
 wijlen bade *ende* sit effene *ende* dat hy
 oeck effene slape *ende* het is oec noet
 datmen hem geue dranck te drincken
 caudt water *ende* teten dat hy wil by
 145 dien alst aspect js Aldus en is geen
 noet datmen hem geue medecijne van
 physeken nyet jn waer alsoe hij seluen
 wille

[Taurus]

- ALs jemont *ennyge* siecheit toecoemt
 150 *ende* die mane is jn *taurus* *ende* sy
 mars bescouwet by opposicijen *ende*
 byden vierden aspect die siechede coemt
 van bloede *ende* die pacient voelt grote
 heytt *ende* grote droecheit *ende* grote
 155 zweringe by nacht *ende* hy en mach
 nyet slapen *ende* hi heeft grote begerte
 te drincken calt water *ende* calde din
 gen *ende* dese siecheden is met fleumen
ende datmen hem geue medecijne die calt
 160 ⁺*ende* wack js het en ware dat sake dat
satumus by desen sy metter manen of met
venus *ende* die mane nyet en vijnt fortu
 ne die pacient sal steruen bynnen x
 dagen
 165 Item als die pacient jerst aencoemt die
 siecte *ende* die mane is meerderende
 in hoer lichte *ende* jn hoer graden *ende*
 sij mars bescouwet bijden vieren aspect
 of bijden vijfsten *ende* die mane sy comen
 170 tot *satumus* *ende* *mercurius* met hoer die
 siechede is van fleumen of van gelijken
 dingen *ende* die pacient sal sijn cranck
ende gestoert *ende* cume sal hy mogen eten
ende sijn mage en mach nyet vertheren
 175 die spijs *ende* bynnen sal hy hebben
 grote heytt *ende* desen pacient is noet
 laxatijf te nemen *ende* als die mane sal

⁺7va

comen ter opposicijen dan sal die pacient
 verwaren in die siechede ende steruen op
 180 dat die mane nyet en heeft fortune
 mer heeft sy fortune met hoer die siec
 heiden sal becomen bynnen xxv dagen
 Ende als die sonne met hoer js
 die siecte sal sijn jn die borst ende die
 185 tonge dunct hem verbernen om die gro
 te heytt by nachte ende groten dorst ende
 lichten lichame Aldusdanige pacient
 js van node medecijn die stopt ende dat
 hy hem doet laten ende hy moet hem wach
 190 ten van heten dingen Ende als die
 mane js comen jnt seste aspect vander
 sonnen ende dan die siechede vernynret
 hy sal ontgaen et econuerso hy sal steruen
 Ende die mane sy jnder opposicijen
 195 vander sonnen ende met hoer is jupiter
 ende venus hy en sal nyet steruen mer
 is sy met fortune hy steruet

[Gemini]

Als jemont siechede toecoemt ende
 die mane sy jn gemini jnt iijj
 200 +aspect van satumus of jn opposicio die
 siechede sal wesen van droechede om
 dat hy heeft verloren van sijnen goede
 als sy sijn corts ende hem sal zweren al
 sijnen lichame ende hy sal gedogen grote
 205 heyte jnden lijue ende jn die leuere Eest
 dat luna heeft jn fortune met haer
 die pacient sal steruen bynnen drie dagen
 Als die mane js jn gemini ende is meer
 derende jn hoer licht ende jn hoer graden
 210 Ende is mars bescouwet bijden iijj of bij
 den vij aspect die siecte wort corts
 comende wt coleria Ende die pacient
 sal hebben dapperen pols ende sijn
 dieen sijn caudt Ende is dat sake dat
 215 die mane is belet met satumus ende ge
 ne fortune met haer en is die paci
 ent sal steruen Als die mane sal comen
 ter opposicijen vander steden jn die
 wolcke sy was als die siecte begonste
 220 Mer is fortune metter manen hy sal

+7vb

ontgaen vander siecten Mer het
 wort traechelijc als die mane js jn
 gemini ende die siecte coemt *van* wac
 hede *ende* sy *satumus* met haer heeft die siec
 225 te sal wesen jnt hoeft *ende* het behoert
 datmen den *pacient* nyet en doe laten
 mer datmen hem doe nutten getymperde
 dingen Ende als die mane sijn sal ter
 opposicijen vander sonnen of dat for
 230 tune met hoer is die *pacient* sal ont
 gaen mer sijn sy jn fortune hy sal
 steruen op dat sy fortune bescouwet
 die siechede sal verwandelen jn een
 ander die sere bedect wort ende
 235 swaer te bekemen totter wijlen dat
 luna coemt ten iiii aspect of oppo
 sicijen *ende* is dat sake dat fortune
 sy metter manen die *pacient* sal *ort*
 gaen *ende* eest nyet die *pacient* sal
 240 ⁺steruen Mer is met hoer mars *ende* lune
 jn gemini die *pacient* sal gedogen
 grote heyte *ende* dat een oge sal hem
 tranen *ende* ter auontueren hy sal wer
 den jn frenesijen *ende* hy sal hem sere
 245 vervaren *ende* hem sal duncken dat
 hy mysseliken saken siet *ende* men sal
 cume sijnen pols vijnden mer men
 en sals nyet laten mer geuen hem lichte
 spijs *ende* hi sal wesen jn een getemper
 250 de stede Ende als luna sal comen ten
 vierden aspect die *pacient* sal steruen
 js luna met fortune mer is fortune
 met haer hy sal ontgaen *ende* nutten
 lichte spijs *ende* oeck sal hy baden

*8ra

[Cancer]

255 Als jemont siecheit toecoemt
ende luna sy jn cancro *ende* is sa
 tumus bescouwet bijden vierden as
 pect of bijden seuenden die siecten sal
 comen *van* coude *ende* after heyte alsoe
 260 somtijt geualt jnt wtgaen vanden ba
 de *ende* die *pacient* heeft den hoest
ende die zweringe jn die borst *ende*
 jn die leyndene met luttel heyten

ende *genen* pols hy moet hebben me
 265 *decijnen* die *suueren* die borst ende
 verlagen den hoest Mer is metter
 mane gene fortune ende *sijse* nyet
 en *bescouwet* eer sy coemt ten *iiij*
 aspect of *opposicie* vander stede *jn*
 270 die weke als die *siechede* begonste
 die *pacient* steruet bynnen vier *dagen*
 mer *bescouwet* *sijse* soe sal hy *leuen*
 nochtans sal hy seer *sijn* beswaert
 Ende is dat sake dat sy *mars* be
 275 *scouwet* *biden* vierden of *biden*
seuenden aspect die *pacient* sal *rup*
sen dat hy *jn* hem heeft om die *qua*
 de *disposicie* vander *magen* ende hy
 +sal *nuten* coel *dingen* Mer *bescouwet*
 280 die mane niet fortune die *pacient* sal
steruen eer sy coemt ten vierden aspect
 Mer *issy* *jdel* van *lope* die *siecte* *js* co
men van *vervuyltheyt* ende van *vele*
te *drincken* ende die *pacient* is *lichte*
 285 *gram* ende heuet *zwaer* by *nachte* die
pacient sal *nuten* *getymperde* *dingen* Ende
 als die mane is *comen* ter *opposicijen*
 die *pacient* sal *ontgaen* op dat hy *fortu*
ne *bescouwet* Mer *sijn* *jnt* aspect van
 290 *mars* of vander *sonnen* sonder *hulpe*
 van fortune die *pacient* sal *verual*
len ende dat sal *sijn* by *auentueren* *jn* een
scerpe *corts* ende *sijnen* pols wort *cume*
vonden *jnt* *begyn* is *hem* goet *floime*
 295 is dat sake dat bynnen vier of *vijff*
graden sy dat aspect van *fortunen* met
 der *manen* die *pacient* sal *verlichten* et
econuerso ende *contrarie* ende die *siecheyt*
penytreet meer des *nachs* dan des
 300 *dages* ende hy *rust* *luttel* ende hy heuet
grote *onwijse* ende *roept* *vele* Mer heeft
luna *fortunen* als sy is ter *opposicijen*
 die *pacient* sal *ontgaen* ende heeft *hijse*
nyet die *pacient* *verualt* of *verwan*
 305 *delt* *jn* een *ander* *siecheit* ende hy sal
ontgaen dat wort als die mane sal
comen *jn* die stede daer sy was *doen*
 die *siecte* begonste heeft sy dan *for*

+8 rb

- tune hy ontgaet et *econuerso* Met ju
 310 piter *ende satumus* jn *cancro* *ende* wort een
 siecte vergadert van coude humoren
ende sal *eynden* bynnen der vierden dage
 Sijn oeck *satumus* mars *ende venus* metter
 manen die siecte is comen vander
 315 vermoetheyt *ende* van crancheyt
 daer om salmen hem geuen dingen die
 die *conforteren* Ende als luna sal comen
 ten vierden aspect of opposicie op dat
 +sy heeft met hoer fortune die *pacient*
 320 sal ontgaen et *econuerso* hy steruet
 Mer is *satumus* mars *ende mercurius* met
 die siecte is comen van groter pijnen
 als van studeren *ende* des gelijcx *ende*
 sy is van zwarter colera Ende die
 325 *pacient* is verstorket *ende* heeft grote
 siecte jnden mont Ende als luna js
 comen ten vierden aspect op dat sy
 met hoer heeft fortune die *pacient*
 sal leuen et *econuerso* *ende* dese gelijk
 330 is als die mane is jn *disposicie*
 Mer issy nyet met hoer die *paci*
 ent sal ergen *ende* heeft syse met
 hoer soe sal hy ontgaen Als die ma
 ne sal comen ter stede daer sy was
 335 als die siecte begonste

+8 va

[Leo]

- Als jemont siecheit toe coemt
ende die mane is jn leone *ende*
satumus bescouwet biden vierden as
 pect of opposicie die siecte van ghe
 340 rompeerder humoren *ende* fleumen *ende*
 quade *disposicie* der magen *ende*
 hoeft swere *ende* grote heyte bynnen
ende buyten die siecte wort lanck
 warich *ende* alset coomt ten vierden
 345 aspect heeft sy met haer fortune
 soe sal hy ontgaen et *econuerso* js
 luna jn leone *ende* sy bescouwet mars
 jnden vierden aspect of opposicie
 Die siecheden is comen wt ouer
 350 uloedicheit *ende* colera *ende* wort fe
 bris bescouwet luna fortuna hy ont
 gaet na groter vermoetheit et *econuer*

so hy steruet na dien dat luna
 sy comen ter opposicijen van leo des
 355 gelijx als sy is comen ten vierden
 aspect ende luna sy jn leone ende int
 +vierde aspect sol ende mars hy sal dogen
 grote heyte jn die borst nochtan wort
 hy van buyten cout ende hy sal hebben
 360 den hoeft zwere Mer sijn dese met
 ter manen jn leone die siechede js
 comen wt droefheiden van harten
 Ende als luna is comen ten vierden
 aspect op dat hy heeft fortune
 365 die pacient sal ontgaen et econuerso
 Ende belet satumus lune soe wordet
 dbelet jn die leynden ende in die
 blase js mercurius jn leone met de
 sen dat beduyt verstoringe van
 370 synnen ende siechede van node Ende
 als luna coemt ten vierden aspect op
 dat die siechede mynret die pacient
 sal ontgaen et econuerso ende dier
 gelijck vander opposicijen

+8 vb

[Virgo]

375 ALs jemont siechede toe coemt
 ende die mane is jn Virgine
 ende sy satumus bescouwet biden vierden
 aspect of opposicie jnt beginsel
 vander siecheden die siecte sal co
 380 men vter magen darmen en nyeren
 apostonije ende en wort nyet bekert
 dan van astronomijen Js fortune
 met luna hy ontgaet na vele dagen
 et econuerso hy steruet bynnen vier
 385 dagen ende luna jn virgine ende
 mars hoer bescouwet biden vierden
 aspect of opposicie die siechede sal
 wesen met groter heyten van bynnen
 ende sal beduden oueruloedicheit van
 390 colera ende fluxus ventris ende be
 scouwet die mane hy ontgaet byn
 nen drie dagen et econuerso hy
 steruet Si luna jdel van lope
 bedudet lichten lichame ende gebreck
 395 +vander [bl]asen ls met haer mars
 sol of mercurius dan wort die siechede

+9ra

scerper ende sterker verstoringe van syn
 nen Ende als die mane js comen ten vier
 den aspect of oppositie die pacient
 400 ontgaet by hulpe van fortune et econuer
 so Ende wort met haer saturnus venus ende
 mercurius ende jupiter jnt begynne der
 siechede wort lange duerende siechte tot
 dat luna sy weder comen tot virgo of
 405 tot sijnen vierden aspect of oppositie
 die siechede wort jn die borst comende
 wt humoren ende vter longen ende nyeren
 Sy sijn jn wanen dan jnt wassen ende
 wort van vervuylte een deel sal zweren
 410 dat voer hoeft ende slaept ende bescouwet
 mars die mane by enen quaden aspect
 hy steruet et econuerso hy leuet Ende
 luna comende ten vierden aspect of oppo
 sities die pacient gaet of ontgaet by as
 415 pecten van fortune et econuerso hy ster
 uet bescouwet mars luna bijden
 vierden aspect of opposities wort van
 quaden bloede of aposteme ende sal hebben
 heyte ende voel waken ende verstoringe
 420 jnden mont ende bescouwet luna niet
 fortune hy steruet bynnen 33 dagen
 mer met fortunen leuen als hy coemt
 ter opposities van eenre stede ende als luna
 is van jdelen lope hy sal hebben grote
 425 zweringe jn die voeten ende grote heyt
 te bynnen ende seer ogen als sy is comen
 ten 4 aspect of opposities sal hy ont
 gaen met fortune ende steruen met
 jnfortune ende bescouwet sy mars ende
 430 sol die siecheit sal wesen sterct
 jnt hoeft

[Libra]

Als jemont siecheit toe coemt ende
 luna js jn libra ende sy saturnus
 +bescouwet dat ouel is van witter fleumen
 435 ende die pacient heeft den hoeft zwaer ende
 pijn jn sijn ogen ende hy heeft bestopte
 borst ende den rede mer bescouwet sy mars
 of jupiter die pacient moet steruen als
 die mane js jn libra ende sy mars bescou
 440 wet sonder ennich quaet aspect soe is

+9 rb

- dat ouel *van quaden* bloede ende een heete
 suychte ende die pols is snel ende die
 pacient js *bymen* *versmoren* bloet laten
 js hem goet mer coemt *emigh* quaet
 445 aspect daer tegen soe en mach die
 pacient ouer den dach nyet leuen
 mer js die mane sonder *ernich aenschijn*
 soe heeft die pacient wee aen sijn hart
 ende hem smarten sijn ogen mer coemt
 450 mars jn opposicijen of die sonne soe
 heeft hy groten hoeft zweer ende waer
 mercurius met luna jn libra hem
 sullen tranen die ogen ende dogen pijn
 jnt hoeft of coemt luna of *venus* of
 455 jupiter jn dien dage totter tijt hy sal
 ontgaen met verlichten of met ver
 swaren steruen dese pacient heeft
 gerne siecte jnden buyck

[Scorpio]

- ALs jemont siecheit toe coemt ende
 460 luna js jn scorpione ende haer
saturnus bescouwet bijden 4 aspect of
 opposicie die siecheit coemt *van qua*
 den bloede of van *venijnne* ende waert
 dat die mane *mynrede van* lichte ende
 465 haer bescouwede jn fortunen die paci
 ent sal steruen mer sy wassende waer
 jn haer licht ende bescouwede hoer for
 tune hy sou ontgaen ende waer sy jn
 scorpione ende mars met haer ende sy
 470 jupiter bescouwede bijden 4 aspect
 hy sal hebben een stercke corts ende
 hy behoeft laxatijf ende als luna
 +coemt ter *coniunctyen* van jupiter die pa
 cient sal ontgaen ende als die mane js
 475 jdel van lope soe is die siecheit licht
 jnt begyn ende meerderende of sy ver
 wandelt jn *ernige siecheden* als jn
ernige jmpedymente vander blasen of
 dier gelijck ende sullen wassen puys
 480 ten ende als luna coemt ten 3 aspect
 sal hy hebben voel heyten corts ende
 alsy wt coemt ter sonnen heeft sy
 met haer fortune soe sal hem wassen
aposteme ende sonder fortune hy sal steruen

+9 va

- 485 Ende als luna is jn scorpione ende mars
met haer of *saturnus* soe sal hy heb
ben een heete febre jnt begyn *van*
een bitter fleumen Ende is dat for
tune die mane bescouwet die siecheit
490 sal verkeren jnt beste ende bescou
wet sy jn fortune hy steruet mer
mach hy gecrijgen fortune biden
4 ofte 7 aspect of ten 10 of ten
14 aspect hy sal ontgaen

[Sagittarius]

- 495 Als jemont siecheit toe coemt
ende luna is jn sagittario ende
sy *saturnus* bescouwet bijden 4 aspect
of biden 7 die siechte js comen *van*
fleumen ende die pacient sal hebben
500 grote heyte jn al sijnen lichaem
mer hy sal hebben sijn voeten caut
ende dese siecheit sal dueren dan die
mane coemt tot *saturnus* ende sy dat
die mane toge fortune ende dan ge
505 duert sy tent coemt in die opposi
cie jnt wolck sy was Als luna js
jn sagittario ende sy mars bescouwet
+biden 4 ofte 7 aspect ende sy is meer
derende in hoer licht die siechede
510 wort bedect soe datse gene philoso
phus en mach bekennen ende den pa
cient sal zweren sijn hoeft ende alle
sijn lijf ende hy sal geeuwen ende heb
ben dat menyzoen ende toget luna
515 fortune biden 4 dage ofte 7 often
10 often 11 often 14 die pacient
sal ontgaen et econuerso hy steruet
Ende als luna is jn sagittario met ju
piter of *venus* die siechte coemt *van*
520 ruymmen ende hy sal hebben grote zwe
ren jn die borst ende hy sal ontgaen als
die maen sal comen ten 4 aspect

+9 vb

[Capricornus]

- Als jemont siecheden toe coemt ende
luna js jn capricorno ende sagit
525 tarius haer bescouwet biden 4 ofte 7
aspect ende vermynde van lichte

die siecte coemt van cauden ende van
 zweren jn die borst ende enen corts van
 gecorrumpeerden bloede ende is dat for
 530 tune die mane bescouwet die pacient
 sal ontgaen mer hy sal hebben voer
 een lange siechede ende bescouwet
 sy niet fortune hy sal steruen bynnen
 3 dagen Ende als luna js jn capri
 535 corno ende mars haer bescouwet biden
 4 often 7 aspect dat beduyt o
 ueruloedicheit van heyte ende van
 quader disposicijen der magen ende
 van quader verteringe die wolcke
 540 op rupset ende spuwet ende hebben
 dat menyzoen ende genen pols te
 vijnden ende js dat fortune die ma
 ne bescouwet die pacient sal le
 uen et econuerso hy steruet bynnen
 545 ⁺3 dagen ende waert dat sol waer met
 mars of dat mars die sonne bescou
 wet ende luna merende jn haer licht die
 pacient ontgaet by hulpe van fortunen
 ende by jnfortunen sal hy steruen

*10ra

[Aquarius]

550 ALs jemont siecte toe coemt ende luna
 js jn aquario merende jn haer
 licht ende jn haer graden ende satumus haer
 bescouwet biden 4 ofte 7 aspecte die
 siecte coemt van groter pijnen ende van
 555 quaden bloede dat als nv wast ende nv
 mynret Ende het is te duchten als die
 mane coemt ter opposicien js dat
 die siecte verlicht hy sal ontgaen
 mer verzwaert hy soe eest die doot
 560 Ende ware die mane jdel van lope
 die siecte sterct jnt beginsel ende
 die pacient sal hebben grote zweringe
 jnden lichaem ende hy sal hebben grote
 siecte Mer als die mane coemt ter
 565 sonnen ende die fortune haer bescou
 wet die pacient sal ontgaen ende
 met jnfortunen sal hy steruen Mer
 bescouwet die mane als sy gaet
 onder den raey der sonnen eest

- 570 dat sy vijnt jn fortune eer dat sy
 coemt ter stede jn wolcke die siec
 te begonste die pacient ontgaet
 ende vijnt sijse nyet hy sal steruen
 Ende waert dat *saturnus* ende *mercurius*
 575 waren metter manen jn aquario die
 siecte js van een zwarte colera ende
 eest dat fortuna die mane bescou
 wet die pacient sal genesen eer
 dat die mane sal *commen* ter oppo
 580 sicijen van eenre stede js luna wanende
 ende jn fortuna bescouwet hy sal steruen
 +ende met fortunen sal hy leuen

+10 rb

[Pisces]

- Als jemont siecte toecoemt ende luna
 is jn piscibus merende jn haer
 585 licht ende jn haer graden ende *saturnus* haer
 bescouwet biden 4 aspect of opposicie
 die siecte coomt van couden die hy do
 get jn die nyeren ende bescouwet luna
 fortune hy sal ontgaen mer hem sullen
 590 zweren die lede luna jn piscibus me
 rende jn haer licht ende jn haer graden
 ende *mercurius* haer bescouwet biden 4
 aspect of opposicie die siecte coemt
 van groter vervuyltheit ende van quaden
 595 bloede ende quader heyten ende hy salt
 hebben arger by nachte dan by dage
 Ende eest dat fortuna luna nyet en be
 scouwet hy sal steruen Als die mane
 coemt ter stede jn wolcke die siec
 600 heit begonste mer bescouwet sy fortu
 na hy sal ontgaen Ende eest dat *venus*
 ende *jupiter* sijn comen ter manen hy sal
 ontgaen Als die mane js comen ter
 opposicien van eenre stede ende waert dat
 605 *mercurius* ware met haer die siecte
 js van heten bloede dat quaetste ende
 fortune hy sal ontgaen ende by jnfor
 tunen hy steruet [STELLAE FIXAE] Dier gelijk
 eest van fixien sterren die sijn by
 610 *jupiters* nature ende *venus* of sy sijn
 metter manen gevoeget sonder en
 nich middel biden 4 aspect ende hy
 sal die siecheden termyneren jnt

- beste *ende* jnt 3 *ende* jnt 4 *ende* jnt 5 as
 615 pect jnt jerste of jnt andere of dispo
 sicien of fixien *sterren* die sijn van
 mars natuere *ende van satumus* die deren
 jnden *vorseiden* steden beide jnden *aspecten*
 +syn dage *van jugementen* *ende* by *aspec*
 620 *ten* *ende* voeginge van *fortunen* metter +10 va
manen sal die siecheit *termyneren*
 jnt beste *Ende* by *aspecten* *van* qaader
 voeginge *ende* oeck by horen huys
 der doot salt *termyneren* *ten* arch
 625 *sten* *ende* *men* moet weten dat *satumus*
myrret jn couden siecheden meer
 dan jn heyten *ende* nochtan *deren* sy
 beide gevoeget waer sy syn

II. *Tekst O.*

Handschrift Oxford, New College, 312, 205r-213r, 15de-eeuw. Dit handschrift bevat o.m. de chirurgie van Thomas Schellink (74r-174v), de chirurgie van Jonghe Lanfranc (175r-199v), een maagtractaat (199v-203r)⁵⁴, Latijnse en Middelnederlandse recepten (203r-204v, 221v) en een stuk over de 7 planeten (213v-221r). De taal is Limburgs.

Incipit *compendium Ypocratis*

- 1 +Die guede wroede ypocras *ende* dy beheen
 dichtste bouen allen *medicos* seit dat dy +205r
 ghene dy *medici* willen wesen *Ende* wan
 astronomien nyt een connen *Ende* nyet
 5 en syn wolmaket *ende* nymant sonder twi
 uel en ys hem sculdich tdoen inde *handen*
 van sulken ongeleerden. by dyen ys hy wolmact Et myt
 recht dusdanighe *medici* syn gerekent mytten blynde
 +want gelich als dy blynde is cleuende an sijnen
 10 stoch *Ende* als hy hym wyll vertreden om bet voret te +[hand 2]
 gan soe stat hy *ende* staeft al sachtelick ter enrer syden
ende ter anderen *ende* en der hym nyt verporren *Sonder*

54. Editie in voorbereiding.

- dar hym die stoch vyst *ende* om *dat* hy is onseker
 ende besorget var hy sael treden om dat hy alle
 15 toes duch te misgan ende hym selue off enen anderen
 te quetsen *ende* al soe gelich ys te verstaen van medici
 dy vaen astronomie nyt en *kunnen* Hir vm heb
 ick bekent sekerlich dat ellic medici by noede conen
 motten astronomie *ende* ouer syn vp dat hy die
 20 blyntheit vel machtelichen laten vyl *ende* syn ende
 kennen vyl die siechede *ende* hor verwandelinghe off
 vermeringhe *ende* hor cure *ende* off trechkinge dar bie ge
 studert *ende* ouergesyn die boeken van den Vroden
 mester ypocras treckende vaen hym Dyt boch all
 25 ist clein inden vorden het is grot inde nutschap *Ende*
 alle noetsaekelich alle medici want soe wie het
 well sal uerstaen *Ende* ouersin hy sall wel seker mogen
 vonnisse geuen van leuen *ende* wan dot *Ende* vaenden
 tyt van bekuringhe Ten welken dat sael vesen vort
 30 ist te veten dat ypocras gebyt dat ellic medicus bescouwe
 die mane bede als sy is vol wan lichten soe vert
 +geuassen bloet inden menschen jn besten *ende* in allen
 diren *Ende* dat water mede *waer* by die siecke bliuet
 leggende soe ist noet te merken off die mane wt
 35 gaet vander vervrouende dan dan wasset dien
 siecte totter wylen dat die mane is opposant bi-siet
 off sy is myt eniger quaeder planieten off in en
 quaede stede oft weder soe bescouwet die here
 thuus die doet off weder lange off corte siecte bi-siet
 40 die nature alder twaleff teykenen myt der mane
 iegen wordich

*205v

¶ Aries

- ALs jemant enige sieckte to comt *ende* die mane
 is in artiete off mitter sonnen Die sieckte sael
 syn int houet om die grote heitte vander sonnen
 45 hym sael zweren die puls vanden houede *ende* hy
 heuet grote coerts *ende* die hetten laets nyt Mer sy
 hebben grote nauheide *ende* cume moge sy spreken
Ende grote hetten is inde borst *ende* hym zwert die lon
 gen *ende* die puls slaet wonderliche *ende* verwonderlich

- 50 *Ende vilmen desen sieken helpen hit is noet hym toe latten die hert ader ende dat myt cole dinge in spyse ende in dranche die hym minden die hette Mer dese pacient valt dicke in frenesien Ende is dat saeke dat saturnus is metter mane die pacient sael steruen bymen*
- 55 *x daege specialic byme die daege inden welke die mane sal wese metter sonnen byden vierden aspect Ende dit is alsoe well te seggen ist dat die mane is int wassen van horen lichten alsoe die mane is in ariete Ende sy in fortune bescouwet biden*
- 60 *+virden aspect off by der opposicien is dat saturnus myt hoer is die siechet sael vesen int houet ende sy sael den pacient maeken buten synne ende hy sael verwoeden ende alsoe nu sael die sieckte wasse ende alsoe nu sael vermynren Ende die pacient sael wesen*
- 65 *gelich den genen die nyt en mach syn Ende seker die astronomie nyt en kaen die sael nyt moegen weten dustaens des patients siecte Vort sy dat saeke dat dy mane sy in de mynringe vaen graden als sy weder kert ten eersten aspect van saturnus dat*
- 70 *is te seggen als sone heuet gelaten ende syn by enen anderem aspecte bescowet die siecte sael nemen eynde jn gueden off in quaeden bidien sy dat saeke dat die mane bescouwet in fortune die pacient sal steruen econuerso hy sal leuen*
- 75 *Item als die mane sal hebben gelaten dese aspecte daer off wy hebben gheseit dat die siecheit sal nemen eynde ende sy vint jupiter off veneus by enigen aspect van voer dien dat sy comt te verberringe die sichet sal bliuen staende opden syeken totter*
- 80 *wylen dat die mane sal comen int aspect off opposicien vander sonnen ende sy daet saeke dat sy in desen nyt en vynt Mer dat sy wynt marcurius die pacient sael steruen Mar wynt se maers hy sal leuen Ende dese siechede is vaen eniger witter fleumen Item als*
- 85 *die pacient eerste ghevoelt die siechede ende die mane is merende in hoer lich Ende in hoer graden Ende die sonne ende maers syn in ariete die sichte sael wesen int houet ende die pacient sael weruoeden in hoem sael wassen*

+206r

- en apostem int houet wan wytter fleumen ende hym
 90 sal loepen vter nese gaten Ende wilmen dese pacient
 +helpen hy mūt nuten coude dinghen ende hit is noed
 dat men hym coude dinghen geuet ende mede byden
 willike die aposteme doet scheyden Mer is dat saeke
 dat die mane sie myt marcurius inde stede wanden
 95 sonne die pacient sael ontgaen vaender doet mer
 eerst sael hy heben groten wrese om dat marcurius
 draget ouer ende myt mars in een bederue Mer
 mars en doet all soe nyt met saturnus bydien die
 pacient steruet als saturnus is inde steder sonnen
 100 Ende is dat saeke dat Jupiter off Mercurius off venus
 es inde stede die vorseide pacient sal heben menige
 hande siecheit sy dat saeke dat mars die mane
 bescouwet by enen aspect ende men hym helpen
 vyl het is waen noet dat men hym geuet lichte
 105 medicinen ende lichte spisen ende dat hy soewylen gae
 ende kere Ende som wilen wersitten ende dat hy somwilen
 baede ende sit effene ende dat hy och effene slaepe Ende
 het is noet datmen hym geue cout water te drincken
 ende tetten dat hy wyllike by dien dat aspect is aldus
 110 het is gene noet datmen hym geue medicine van
 phisike ne waer dat hy seluen wylle

+206 v

¶ Taurus

- ALs jemant enige siecte toe comt ende die mane
 is in thauo ende sie mars bescouwet by oppo
 115 sicien off by den wirden aspect die sichte comt wan
 bloede ende die pacient voelt grote heitten ende grote drochte
 ende grot swerringhe by nachte ende hy en mach nyt
 slapen ende hy heuet grote begerte to drincken coud
 water ende coude dinchen ende de siecthe is myt fleumen
 120 Ende dat men oen geue medicinen die cout is ende nat
 +Ten war dat saturnus bymen desen sy mytter ma
 nen off myt wenus ende die mane nyt wynt fortune
 die pacient sal steruen bynnen x daegen Item alset
 den pacient eerst aen comt die sieckte Ende die
 125 mane sy merende in haer licht ende in hoer grade
 Ende mars hoer bescouwet byden wirden aspect
 off byden souenden ende die mane sy comen tot satur
 nus ende marcurius myt haer die sieckte sael wesen

+207 r

- van *fleumen* off van geliken dingen *ende* die *pacient* sael
 130 syn cranc *ende* verstort *ende* cume sel hy mogen etten
Ende syn mage sal nyt mogen verterren die spyse
ende bynnen sal hy heben grote hetten *ende* die *pacient*
 is noet medicin laxatijf *ende* als die mane sal comen
 ter opposicien dan sal die *pacient* versuweren inde
 135 siecte *ende* hy sal steruen op dat die mane nyt heuet
 fortune myt haer die *pacient* sal comen bynnen vij
 dagen *Ende* als jemant sieck wert *ende* die mane sy
 in thouro op dat mars *ende* die sonne sy myt haer
 die siecte sal syn inde borst *ende* die tonge sal hym
 140 duncken verbernen by nachte om die grote
 hetten dy hy sal gedogen inden mont *ende* syne oghen
ende groten dorst *ende* lichten lichaem Dusdanige *pacient*
 is van noede noot medecyn de stopt *Ende* dat hy hym
 dot bloet laten *Ende* syn spise is sculdich te syn cout *ende*
 145 hy moet hym vachten van hetten dinchen *Ende*
 als die mane is coemen int seste aspect vander
 sonnen *ende* dan die sichte vermynret hy sal ontgaen
Ende veder daer teghen hy sal steruen *ende* die mane
 sy in opposicione vander somen *ende* myt hor
 150 sy juppiter off venus hy en sal nyet steruen Mer
 is hy myt hoer in fortune hy steruet

¶ Gemini

- +ALs jemant enige sieckte to comt *ende* die
 mane sy in gemini *Ende* int wierde
 155 aspect van *satumus* off in opposicione die siecheit
 sal wesen van droefheden om dat hy heuet *verloren*
 van synen gueden *Ende* hit sal syn coerts *ende* hym
 sal zweten al syn lichaem *ende* inde leuer ist dat
 luna heuet in fortuna myt haer die *pacient*
 160 sal steruen bynem .iij. dagen also die mane is in
 gemini *ende* by merende is in hoer licht *ende* in graden
ende sy mars bescowet byden vierden aspect die siec
 heit wort coerts comende wt colera *Ende* die *pacient*
 sal hebben dapperen puls *ende* hym is gut fleumen
 165 *ende* dat syn en syn cout *Ende* is dat saeke dat die mane
 is belet myt *satumus* *ende* ghene fortune myt hoer sy
 die *pacient* sterue als die mane sal comen ter oppo

+207 v

- sicien vander stede inde veke sy was als die siecheit
 begonste mer sy fortune mit der manen hy sal
 170 ontgan vander siecten Mer hit
 wert trachlick Als luna is in gemini *ende* die siecte
 comt van wacheden *ende* sy *saturnus* myt hoer heuet
 die siecheit sal wesen int houet *ende* het behort datmen
 den pacient nyet doe laeten mer datmen doe nuten
 175 van ghetemperden dingen *Ende* als die mane syn sal
 ter opposicien vander sonnen vp dat fortune myt
 hoer sy die pacient sal ontgaen Mer is in fortune
 myt hoer hy sal steruen vp dat se fortune bescowet
 de siecheit sael verwandelen in enen anderen die sere
 180 bedecht wert *ende* zwaer te kennen totter wilen dat luna
 comt ten wierden aspect off opposicien *Ende* is dat
 saeke dat fortuna is metter manen die pacient sal
 +ontgaen *Ende* is sier nyet mede die pacient sal steruen
Ende is myt hoer mars *ende* sol in gemini die pacient
 185 sal gedogen grote heitten *ende* dat een oege sal tranen
 hem *Ende* ter auentur sy sael werden in frenesien
ende hy sal hym vervaren *Ende* hym sal dencken
 dat hy misselicke saken siet *ende* men sal cume puls
 mogen vinden Mer sallen nyt laten Mer geuen
 190 hym lichte spise *ende* dar off luttel *ende* sel wesen in
 een getemperde stede *Ende* als luna sal comen ten
 wierden aspect die pacient sal steruen is luna myt
 in fortuna Mer is fortune myt hoer hy sal ontgan
ende men is hym sculdich te doen lichte spise *ende*
 195 och te baeden

*208 r

¶ Cancer

- Als jemant enige siecte to comt *ende* luna
 sy in cancro *ende* sy *saturnus* bescouwet byden
 wierden aspect off den seuenden die siecte comt
 200 vaen coude achter hetten als somtyt valt in wt
 gane wanden baede *ende* die pacient geuolt gen
 wke *Ende* hy heuet die hust *ende* swerringe inde
 burst *ende* inde lenden myt luttel hetten *ende* gene
 puls hy moet hebben medicyn suuerende dy
 205 barst *Ende* die de huste veriaget Mer is myt der
 mane gene fortune *ende* sye se nyet en bescouwet
 eer sy comt ten vierden aspect offer opposicien

vander stede in welc stede die siecte begonste die
 210 pacient steruet bynnen x dagen Mer bescouwet sy
 se so sal pays ende vrede villiger dan enich vanden
 anderen planeten Ende is guet-den gueden

+leuen nochtan sal hy sere syn beswaet ende is dat
 sake dat se mars bescouwet biden vierden of byden
 215 seuenden aspect die pacient sal ruspen dat hy in
 heuet een quaede disposicie der mage Ende
 men is hym sculdich coude dingen toe doen Mer
 bescouwet luna niet fortune die pacient sal steruen
 eer dat sy comt ten wirden aspect Mer is sy idel
 220 wan loepe die sieke is comen van vervlthede ende
 van voele drincken Ende die pacient is lichte gram
 ende heuet sware by nachte dese pacient is sculdich
 te nutten getemperde dingen Ende als luna is comen ter
 opposicien die pacient sal ontgaen op dat se fortune
 225 bescouwet Mer is sy int aspect van mars off vander
 sunnen sonder die hulpe van fortune die pacient
 sal verualle dat sal syn by auentuer
 in een scarpen corets syn puls wart cume vonden
 In begin is hym guet fleumene is dat sake dattet
 bynnen vierden grad sy is int aspect van fortune
 230 mitter manen die pacient sal verlichten Ende veder
 taer tegen hy sal steruen ende die siecte pynren meer
 +nachts dan dages ende hy ruest luttel ende hy heuet
 groten onwesen Ende roepet vele heuet luna fortune als
 235 sy is ther opposicien die pacient sal ontgaen Ende heft
 sy nyt dy fortune die pacient veruult ende veruandelt
 in en ander sichte ende hy sal ontgaen dat var als
 dy mane sal comen ter stede dar sy vaes do die
 sichte begonste heft sy daen fortune hy ontgaet
 ende veder daer tegens hy steruet Is myt hoer
 240 jupiter ende saturnus in cancro het vort siecte vergadert
 myt coeden humoren ende hit sael enden bynnen
 iij daegen Is och saturnus mars ende venus mitter
 manen die sichte is coemen vaen vermoytheden
 ende vaen cranchheiden ende daer vm sael men vm
 245 geuen dinchen die conforteren Ende als luna sal
 comen ten vierden aspect off opposicien vp sy dat heuet
 myt haer fortune die pacient sael ontgan Ende

+280 v

+209 r [hand 3]

veder dar tegen hy steruet Mer is saturnus mars
 ende marcurius mitt hoer die sichte is comen vaen
 250 groter pijnne als van studeringe ende des geliche
 Ende sy is vaen swerten colera ende die pacient is verstokelich
 ende heuet grote sichte inden monde Ende als luna is comen
 ten vierden aspect of dat sy heuet myt hor fortuna
 die pacient sal leuen Ende veder dar tegen hy sal
 255 steruen Ende des gelic is als de mane is inde po
 sicione noch nyt mer de pacient sal ergen ende heuet
 hy se met haer soe sal hy ontgan als die mane
 sal comen ter steden dar sy vas als die siechte begonste begonste

¶ De Leone

260 ⁺ALs een iegelich siecte toe comet ende die mane
 is in leone ende sy saturnus bescowet biden +209v
 vierden aspect off opposicie die siecte is comen vander
 corrupter humoren off van gemyngede fleumen Ende quaede
 disposicie der mage Ende heuet swere ende grotte hetten
 265 bynnen ende butten die siecte vort lanch warich Ende als
 sy comt then wierden aspect heft sy myt hor fortune
 hy sal ontgaen Et conuerso hy sal steruen Ende is dat
 sake dat dy mane is in leone ende sy bescouwet
 mars byden wierden aspect off opposicien die hette
 270 is comen wt ouervloyende bloede ende colera ende wert
 febres bescwouet luna fortuna hy ontgaet na groter
 vermoitheede Ende wer dat teghen hy steruet naedin
 dat luna sy comen totter opposicien van leo des gelic
 als hy is comen ten vierden aspect sol ende mars hy
 275 sal dogen grote hetten inde borst nochtan wert hy
 van buten cout Ende hy sal heben den hust swar
 ne waer syn dese ij mitter manen in leone dy siecte
 is comen wt droefheden van herten Ende als luna is comen
 then wierden aspect op dat sy heuet fortune die pacient
 280 ontgaet Ende veder daer tegen hy staruet ende belet
 saturnus luna so wert belet inde lendene ende inde
 blase Is sake dat marcurius is in leone myt desen
 dat beduut bestorminge van heme ende siecte van monde

Als *luna* sal comen then wierden aspect op dat die siecte
 285 mynret die pacient sal ontgan ende weder dar tegen
 hy sal steruen Ende dier gelic vander opposicien

¶ Virgo

+ALs jemant siecte an comt ende die mane is in
virgine ende sy *saturnus* bescouwet biden vierden
 290 aspect off opposicien int beginsel vander siecte die siecte
 sal comen vtter maegen der manir van apostem ende
 en vert nyt bekent dan van astronomie is myt *luna*
fortuna hy ontgaet nae wole daegen Ende weder
 dar tegen hy steruet bynnen ij dagen Ende *luna*
 295 in *virgine* ende *mars* hor bescouet biden virden aspect
 off bider opposicien die siecte sal vesen mit groter hetten
 van bynnen ende sal beduden ouerwloetheit wan *colera*
 ende den scyt Ende bescowet *luna fortuna* hy ontgaet
 bynnen xijj dagen Ende weder dar tegen hy staeruet
 300 Is dy mane idel van lope bedut lichte licham ende
 belet vander blaese js myt hor *mars* off sol off *mercurius*
 dan vart die siecte scarper ende starker verstoringe
 van sinnen ende als die mane is comen ten vierden
 aspect off opposicie die pacient ontgaet by hulpe
 305 van fortune Ende veder dar teghen
 Ende wert myt hor *saturnus* *venus* *marcurius*
 ende *jupiter* int begin die siecte wert lanch varich
 durende tot dat dy mane is weder comen to *virgine*
 off tot haren virden aspect

+210 r

¶ Libera

ALs die mane is in *libera* ende jemant siecte
 to comet ende hor *saturnus* bescouwet byden
 wierden aspect off byder opposicien Die siecte wert
 inde burst comende wt humoren ende wter longe ende
 315 +nyeren syn sy int wanen dan int waessen ende vert
 van vervulte Ende hym sal sweren dat vorhouet ende
 ende den slaep ende bescouvet maers die mane by
 enen quaeden aspecte hy sal steruen Ende weder dar tegen
 hy sal leuen Ende *luna* comende ten vierden aspect
 320 off opposicie die pacient ontgaet by aspecten van
 fortune ende veder dar tegen hy steruet bescowet *mars*
luna byden wierden aspect off opposicien wart

+210v

- van quaeden bloeden off appostem *ende* sal heben
 heete hetten *ende* sal vele wacken vertorberen den
 325 auont *Ende* bescowet die mane nyt *fortune* hy sal
 steruen *byn* 33 daegen Mer mit *fortune* leuen *Alse* wt comen *luna* ter opposicien
 van hor stede *ende* als
luna is van idelen loep hy sal heben grote swere
 inde votten *ende* grote hetten *byn* *ende* sere ogen
 330 *Alse* is comen die mane ten vierden aspect off oppo
 sicien sal sy ontganen myt *fortune* *ende* hy staruet
 myt infortune *ende* bescowet sy mars *ende* die *sunne*
 die siechte sal wesen starck int houet *ende* war
 marcurius myt *luna libera* hem sullen tranen syn ogen
 335 *ende* hy sal pyn heben int houet *Ende* *luna* comen tot
 juppiter off *venus* inden dagen hoen tijt hy sal ont
 gaen myt verlichtene off *verswaren* *ende* staruen

¶ Scorpio

- Als jemant enige siecte to comt *ende* *luna* is
 340 in scorpio *ende* har saturnus bescowet byden
 vierden aspect off byder opposicien die siecte sal
 +vesen van quaeden bloede off vaen venine *Ende* vart
 dat die mane waer midden van har licht *ende* har
 bescowet in fortunen die pacient sal steruen Mer waer
 345 sy wassende in hor licht *ende* bescowet hor *fortune* hy
 soude ontgan *Ende* var *luna* in scorpio *ende* mars mit
 hor *ende* sy jupiter bescowet biden vierden aspect hy
 sal heben enen scerpen corts *Ende* hy behouet
 medicin laxatijf *Ende* als *luna* is comen ter
 350 *coniunctien* van jupiter die pacient sal ontgan *Ende*
 als die mane idel is vaen loepe soe is die siecte
 licht int begin *ende* merende off sy *veruandelt*
 in eniger vassen punten *Ende* als die mane wert
 commende ten vierden aspect sal hy heben enen corts
 355 *Ende* als hy comt ter sonnen heuet sy myt *fortune*
 sal hy steruen *ende* als *luna* is in scorpio *ende* mars
 myt vaer off saturnus soe sal hy heben enen hetten
 corts int begin van enen bitter fleumen gans coue
 saec betamelich is inde dage van argemente *Ende* is
 360 dat fortuna die mane bescowet die seke sal vese in beste
Ende bescowet se in *fortune* biden vierden aspect off
 biden seuende off biden x off biden wierden hy sal steruen

*211 r

¶ Sagitarius

- 365 ALs jemant enighe siecte to comt *ende* die mane
is in *sagitario ende saturnus* hor bescowet
biden vierden aspect off biden souende die siecte is
comen van *fleuma ende* die pacient sal heben grote
+hetten in al synen licham Mer hy sal heben syn voten
- 370 colt *Ende* die siecte sal geduren tot dat die mane *anderwerff* +211 v
comt tot *saturnus* en sy dat dy mane crige *fortune*
ende dan so duret se want se comet ter opposicie inde
velke se vas als *luna* war in *sagitario ende* sy mars
bescowet byden vierden off byden seuenden aspect
- 375 *ende* sy is merende in hoer licht dy siecte wort bedect
so dat se ghen phisicus mach bekennen *Ende* die pacient
sal sweren syn houet *ende* al syn licham *ende* hy sal ghewen
ende heben tmenisoen *Ende* criget Die mane *fortune*
biden vierden dage off vij off x off 13 off 14 die
- 380 pacient sal ontgan *Ende* veder dar tegen hy steruet
als die mane is in *sagitario* myt *jupiter* off myt
venus die siecte is comen van rouwe *Ende* hy sal heben
den huste *ende* grote zwerringe inde burst *Ende*
hy sal ontgan als die mane is comen ten vierden
- 385 aspect

¶ Capricornus

- ALs jemant enige siecte toe comet *ende* luna is
in *capricorno* *Ende* *sagitarius* hoer bescowet
byden wierden off den vij aspect *ende* sy *vemyndert* in
- 390 hor licht die siecte is comen van groter coude off van
quader onvilliche *ende* hy sal heben grote zuere inde
burst *ende* een corts van *corrumpeerden* bloede *Ende* is
dat *fortuna* die mane bescowet die pacient sal ontgan
mer voewar hy sal heben te voren een lange siecte
- 395 *Ende* bescowet sy nyt *fortune* die pacient sal sterue
bynnen x dagen *Ende* als *luna* is in *capricornu*
ende mars hor bescowet biden vierden off biden vij
+aspect Dat bedut ouerwloedichet van hetten *ende* van
quaeden *disposicien* der magen *ende* van der quader +212 r
- 400 verterringe van willike die pacient sal ruspen *ende*

spuen *ende* hebbent *tmenison ende* men sal ghenen puls
 an hem vinden *enne* sy dat *fortune* die mane bescowet
 die *pacient* sal leuen *Ende* weder dar teghen hy staruet
 bymen iij dagen *Ende* vare dat sol war mit
 405 mars off dat mars die *sonne* bescouwede *Ende* luna
 merede in har licht die *pacient* soude ontgan
 by hulpe van *fortune* *Ende* by *infortune* sal hy steruen

¶ Aquarius

Als en egrotant siecte toe comt *ende* luna is in
 410 aquario merende hor licht *ende* in hor graden
ende *saturnus* hor bescowet byden vierden of den vij aspect
 die siecte is comen van groter pyne off van quaeden blode
 dat al soe nv wast *ende* al so nv mynret *Ende* het is to
 duchten van hym *ende* als die mane comt ter opposicien
 415 js dat dy siecte verlicht hy sal ontgan Mer verswart
 se so is hy dot *ende* var die mane idel van loepe die
 siecte vart sterrich int beginsel *ende* die *pacient* sal heben
 grote sveringe inden licham *Ende* hy sal heben
 grote siecten *ende* lanch te ware dat die mane var
 420 comen ter sonnen ist dat *fortuna* hor bescowet die *pacient*
 sal ontgan *Ende* myt *infortune* sal hy steruen bescouwede
 die mane als sy gat onder den rade vander sonnen
 ist dat sy vint *infortune* eer dat sy comt ter stede
 inde volke die sieke begonste die *pacient* sal
 425 ontgan *Ende* vint sy sie nyt hy sal steruen *Ende*
 +wart dat *mercurius* *ende* *saturnus* varen mitter manen
 in aquario die siecte sal vesen van eener zwerter
 colera *Ende* is dat *fortuna* die mane bescowet die
pacient sal genesen er dat die mane sal comen ter
 430 opposicien van hore stede js die mane wanende
ende sy *fortuna* bescouwet hy sal steruen *ende* myt *fortuna*
 leuen

+212 v

Pisces

Als jemant enige siecte toe comt *ende* Die mane
 435 is in pisce merende in hoer lich *ende* in hoer
 graden *ende* *saturnus* hoer bescouwet hyden vierden

- aspect off byder opposicien die siecte is comen van couden
 die hy sal gedoegen inde nieren Ende bescouwet luna
 fortuna hy sal ontgan mer hym sellen zueren die
 440 leden Die mane wesende in pisce merende inder licht
 ende in hor graden ende mercurius hoer bescouwet biden
 vierden aspect off bider opposicien die siecte is comen van
 groter veruvoethede Ende van quaden bloede
 ende van quader hetten ende hy salt heben arger by
 445 nachte dan by dage Ende ist dat fortuna luna nyt
 bescouwet hy sal steruen die mane wert comen inder
 stede inde willike die siecte begonste mer bescouwet
 sy fortune hy sal ontgan Ende is dat venus ende
 jupiter syn comen ter manen hy sal ontgan als die
 450 mane wert comen ter opposicien van horen stede
 Ende vart dat marcurius war myt hor die siecte
 seuden syn van eenren hetten ende van bloede dat quaet is
 ende by fortune hy soude ontgan
 ende by infortune staruen

[Stellae fixae]

- 455 *Dire gelichen is van fixen sterren die syn by jupiter
 natuer ende venus off sy sin mitter manen
 geuoget sonder enige middel byden vierden aspect Ende
 sullen die siecten teminiren in beste ende int vierde
 aspect
 460 off int darde aspect off int vijfte aspect Int eerste aspect
 off int ander off in dispoicione ende fixe sterren die syn
 van mars natuer ende van saturnus die deren inde
 vorseide steden bedien inde aspecten syn dagen van arge
 menten ende by aspecten ende vochingen van fortune
 465 myt der manen sal die siecte eynden int best ende by
 aspecte ende quade vochinge Ende och by horen husen
 dar doet stellen sy teminieren ten archsten Ende men moet
 veten dat saturnus min der in heten sichhede dan
 in couden Ende mars myn deert in couden siecheden dan

*213r

- 470 in heten *Ende* nochtan deeren sy beyde gheuecht war
 sy sin
 Wiltu veten in vat teyken die mane sy nem
 die outheit vander manen *Ende* doe daer
 to dreewerff also vele als sy olt is *ende* dan dele alle
 475 die dagen in tyenen *Ende* all soe *menichwerff* tyen als du
 salte vinden in so vele teykenne gerekent vander *somme*
 so is die mane *ende* al soe vele als daer bauen x bliuet
 Soe voele pucten heuet die maen gelopen in teykennen
 dattar nae *volget* ellick teyken heuet twe wylen Elic
 480 vile heuet v punten *Ende* elic punt heuet fier
 delen Mars is clen roet *ende* onsienlic *jupiter* is guet
ende clar van weruen *Mercurius* is groter dan enich
 vanden anderen *vorseit* *ende* *schemerende* *ende* clar *venus*
 is mere dan enich vanden anderen ser *schemerende*
 485 *ende* soe clar dat het scynt off sy raden neder liet gan

¶ EXPLICIT COMPENDIUM YPOCRATIS

III. *Tekst L.*

Handschrift London, Wellcome Institute, 572, 11v-19r, vermoedelijk 16de-eeuws. Het zou grotendeels (tot 88r) kunnen geschreven zijn door Blasius de Mulo, en heeft, blijkens een moderne aanotatie op het schutblad, toebehoord aan Rabelais.

Deze codex bevat een groot aantal Latijnse, Franse en Middelnederlandse medische teksten, waarvan de gedetailleerde inhoudsopgave hier teveel plaats zou innemen.

De iatromathematische tekst bevat fouten van zulke aard dat soms niet uit te maken valt of de copist wel begreep wat en in wélke taal hij schreef. In extreme gevallen hebben wij de tekst zelf verbeterd, uiteraard met verantwoording in voetnoot.

+Hyer nae volcht de siecten
die de menschen toevallen

+11v

[Aries]

- Dye [siecte die] aencompt als die mane in aries
js met mars oft met der sonne Soo zal die
- 5 siecte int hooft *zyn* om die hette der sonnen *ende*
die polssen des hoofts sullen hem zeer doen daer om heeft
hy heete coortsen *ende* die polse hette en gaet van hem nyet
hy lydt anxt *ende* en can nauwelick gesproken Inde borst
heeft hy groote hette *ende* pyne inde longe *ende* heeft zeer
- 10 snellen pols
Tes nood datmen hem die herte aderlate hy zal coude
dingen gebruycken in zynen dranck *ende* spyse die de hette
vermindert *ende* tes te sorgen dat hy jn frenesie vallen zal
ende als mars ofte saturnus met haer es soo zal den siecken
- 15 binnen seuen dagen steruen ten dage als de mane metter zonnen
zy zal doortvierde aspect oft meer dat es datde mane haren
lichte toe doet
Als die mane is aeries *ende* aensiet die quade fortuyne int
tvierde aspect ofte inder oppositien *ende* es die quade fortuyne

- 20 Saturnus soo zal de siecte int hoeft *zyn* de siecte zal hem vuyter herten leyden *ende* maecken hem ontsinnich als nv wast dese
 +siecte *ende* als nv mindertse *ende* zulcken siecten en kentmen nyet dan vuyt der astronomien
 Es dat de man es int verminderen des lichts ofte graden
- 25 als zy weder keert tot haer eerste aspect van saturnus dats als zy hem gelaten heeft *ende* met een ander aspect aensiet soo sal die siecke termineren int goede oft in quade siet zy een quade fortuyne aen zoo zal hy steruen *ende* syet zy een goede aen zoo salt beteren
- 30 Als de mane de aspecten gelaten heeft daer wy afgeseit hebben dat zy moste terminere *ende* vintse Jupiter oft *venus* by eenyge aspecten eer zy comt totter verbrantheyt zoo zal die siecte blyuen tot dat die mane compt int aspect oft tegen over der sonne *ende* en vintse die nyet *ende* vint mercurius
- 35 soo zal die siecke steruen *ende* vintse mars nyet zoolt beteren *ende* vintse mars nyet zoolt beteren *ende* dese siecte zal zy van de witte fleugma
 Als de siecte den siecken aencompt als de mane is wassende in haer licht *ende* *ende* graden en mars en sol in aries zal
- 40 die ziecte int hoeft *zyn* *ende* hem zal een abstome int hoeft *commen* van fleugma *ende* hem zal bloet vuyter nose comen hy moet dingen gebruycken die vercoelen *ende* hem js medecyne noot die abstonyen breecken *ende* doen steruen

+12r

- Es die mane met mercurius in die stede van sol zoo zalt
 45 den siecken oietgaen maar hij zal eerst in grooter perykel *zyn*
 Daer *comme* concordeert mercurius met mars in eender saiken
 maer mars en doet zoo nyet met saturnus *ende* die siecke zal
 steruen als saturnus in die stede van sol is mar es jupiter
 daer met hem oft mercurius oft *venus* zoo zal hy diuersche
 50 ⁺siecken hebben aensiet haer mars oft saturnus met eenich aspect
 soo ist noodt datmen hem lichte medcynen geue Somtyts sit die
 siecke somtyts wentelt hy steelt zynen stoel hooge dat hy *alomme*
 syen mach *ende* hy moet baden gebruycken hy sal effen setten
ende doet hem effen slapen geeft hem coutd water te drinken
 55 *ende* geeft hem te eten dat ghy wilt want alst aspect zoo is
 Soo en ist gheen noot hem medecynen tegeuen
 Als mars haer aensiet vuyter oppositien oft quadripliciteyt
 soo es de siecte vuyten bloede hy geuoelt hette *ende* droochte hy en can
 des nachts nyet slapen *ende* heeft lust om wyn te drincken *ende* cout
 60 water Tes noot datmen hem bloet late *ende* medecyne geue die
 vercoele *ende* veruersche
 Est dat saturnus is met dese *ende* als de mane tot hem compt *ende*
 geen fortuyne en vint zoo zal hy steruen ten negensten dage
 van dat hem die siecte aencompt
 65 Est die mane toedoende in hare lichten *ende* graden *ende* mars hare
 aensiet vuyten seuensten oft vierden aspect *ende* de mane compt tot
 saturnus *ende* mercurius met haer
 Soo zal de siecte vuyt coutheden oft vuyt fleugma *zyn* hy zal

+12v

heelick gebrok *ende* bedoruen *zyn* als dat hy nauwelick oft luttel sal
 70 connen gespreken die mage zal hem verhert *zyn ende* en zal nyet
 verduwen conne *ende* zal van binnen verwerpen laxerende medecy-
 nen *zyn* hem modelick want de siecte vuyt cholera is aensiet
 als die mane comt tegen over die plaetse daer zy was *ende* als
 zy daer zal wesen Soo zal hy groote peryckel *ende* grooten
 75 arbeyt hebben *ende* ist dat hy metter manen geen fortuyne vind
 in eenich teycken Ende ist dat ghy mit haer fortuyne vint
 soe sal hy dat ontgaen tot .xxvij. dagen

[Taurus]

Vonnisse vanden siecten die toecomen als de mane in taurus is
 +Est dat die siecte toecomp als die mane in tauris is *ende*
 80 mars en sol daer met haer *zyn* die siecte zal hem des
 nachts inde borst *ende* tonge berrende *zyn ende* de siecke sal
 groot hette inde oogen *ende* in den mont hebben hy gaet qualick
 te stoele *ende* stamelt hy heeft de coortse vuyten bloede *ende* heeft grooten
 dorst hem is noodelick laxerende medecynen *ende* dect men hem bloet
 85 late hy zal eten dat hy wil *ende* drinken coelen dranck oft dat
 vercoelt *ende* slaeter vp acht als die mane int derde aspect metter
 sonnen es want ist dat die siecte dan mindert zoo zal hy genesen
 maer wast die siecte zoo zal hy steruen als de mane in de oppositie der
 sonne is maer vint zy jupiter ofte venus zoo zal hy niet steruen

[Gemini]

90 Vonnisse vanden siecten die toecommen als die

maen jn geminj js
 Ist dat de mane in geminy js als die siecte toecompt oft
 dat haer mars oft saturnus aensiet tegen over oft metter
 vierden aspect soo js zyn siecte van dat hy den slaep
 95 verloren heeft oft om dat hy eenyge drouenisse gehade heeft ende te-
 veel gepynsen om eenyge saicken tgeheele lichaem doet hem wet
 ende dese siecte zal hondert dagen dueren daer nae zal hy
 inder herten hitte hebben snachs als hy leyt strect hy
 hem vele ende die leuer doet hem wee ende en jsser geen fortuyne
 100 metter mane zoo zal hy steruen binnen .xxx. dagen
 Es die mane in geminy wassende in haer licht ende graden ende
 mars haer aensiet vuyten vierden ofte seuende soo zal des siecte
 zyn vuyt Roode cholera en coortsen zynen pols js snel hy moet
 bloet laten ende gebruycken dingen die vercoelen Es saturnus jn
 105 dat aspect ende daer geen fortuyne en es Soo sal de siecke steruen
 als de mane comt tegen die plaetse over daer zy was als die
 siecte aenquam maer aensiet haer eenyge fortuyne Soo sal
 +hyt ontcomen mar hy sal in groter sorge zyn Es de mane jn
 geminy soo comt die siecte vuyt vchticheyt js saturnus met haer
 110 int deel des hoos soo wacht hem van bloet laten hy en mach
 oft en moet geen coude noch vochte dingen gebruycken maer
 getempererde Slaet gaede oft de mane als sy tegen der sonne
 comt eenyge goede fortuyne vint zoo zal hy leuen maer anders
 sterft hy Es die mant in geminy en haer eenyge goede
 115 fortuyne aensiet vuyt een aspect zoo zal die ziecke leuen ende

+13v

die siecke zal in een ander verkeren maer als haer de
 fortuyne laete *ende* zy geen en vindt tot vt zy compt tegen
 ouer¹: de plaetse dar zy was Soo en zal den medecin nyet mogen
 weten wat siecte dat zy heeft mar sy zalt ontgaen als die
 120 mane in die voorseyde platsen *zyn* zal
 Es die mane in geminy en sol ofte mars haer aensiet oft
 mit haer js Soo zal die siecten groot *zyn syn* een ooge zal hem
 tranen *ende* hy zal in frenesien vallen hye heeft groote vreesse *ende* hem
 zal duncken dat hy dyuersche figueren siet Synen polschen salmen
 125 nyet geuoelen *ende* den polsch vande hooue zal hem wee doen
 wacht hem van bloet laten geeft hem lichte spijse *ende* doet hem
 in getemperde plaetsen ligghen Slaet gaede als de mane int vyerde
 aspect der eerster plaetsen compt want dan zal hy steruen
 mar als zy met sol *ende* mars js *ende* haer die fortuyne aensiet
 130 vuyet een goede aspect *ende* die mane js wassende in haer licht
ende graden soo zalt hy ontgaen als die mane int vierde
 aspect compt daer hy eerst was geeft hem geen dranck
 lichte spyse sal hy nutten *ende* hooch sieten

[Cancer]

Die vonnissen vanden siecten die toecomen
 135 als de mane in canter js
⁺Is de mane in cancer als die siecte toecomt
 als saturnus haer aensiet vuyten vyerden
 en seuensten Soo is es die siecte als hy vuyten
 baede gaet aengaet hem coude *ende* hy en geuoelt geennen
 140 roeck De borst doet hem wee *ende* hy heeft den hoest

⁺14r

1. hs.: tegey oder.

- ende* luttel wermte geenen polst en geuoeltmen aen hem
 die borst ende lendenen doen hem wee js van noode
 suyuerende medecynen *ende* die den dorst verslae Es
 metter mane geen fortuyne noch en aesiet haer gheen tot dat
 145 zy compt ten vierden aspecte der plaetsen daer zy was als
 de ziecte aenquam voor die oppositie Soo zal hy steruen
 binnen thyen dagen maer aensiet haer fortuyne zoo zal
 hy leuen maer hy zal groote moeytheyt hebben
 Es die mane in cancer *ende* aensiet haer mars vuyten
 150 vyerden ofte seuensten zoo geeft den siecken ten eersten veel over
 off hy heeft een quade mage hem js behouelic vercoelende
 medecynen *ende* die de mage restringere aensiet haer eenyge
 fortuyn inde plaetse Soo zal hy steruen eer zy ten vierden
 aspecte comt
 155 Es mane inden loop van cancer ydel Soo js de siecte van
 te veel drincken mids den welcken die aderen veruult *zyn ende*
 hem tezeer vuyt reycken Des nachts heeft hy oyck pyne *ende*
 wille rechttte sitten ongedect noch en wil nyemant hooren
 spreecken hy moet getemperde dingen gebruycken die ver-
 160 coelen Ende als de mane tegen over van cancer compt zoo
 zal hy genesen mar vintse mars oft Jupiter Soo zal die
 ziecte in een heette coorts veranderen Den pols en zal altyt
 nyet eensins slaen bloetlaten js hem noot ist dat ghy
 +vant .xc. tot tegen ouer Soo siet hy quet inder nacht
 165 oft hy roupt oft hy wordt moede gemaect maer als hy tot dyen
 aspect compt zoo wordt hy verlost maer en vindt hy geen

+14v

- fortuyn in deerste plaetse zoo zal die siecte in een ander vallen
 maer hy salt ontgaen als de mane weder gekeert js in de eerste
 plaetse ende en vintse daer geen fortuyn zoo zal hy steruen
- 170 Maer aensiese die fortuyn met een goet aspect Soo zal
 syt ont gaen
 Es de mane in cancer Saturnus ende Jupiter met haer
 Soo zal die siecte .xxx. dagen hebben ende genesen
 Es de mane in cancer ende saturnus mars ende venus met
- 175 haer Soo es de siecte vuyt vermoeythede van gaen ende al
 zy compt om datmen teveel met vrowen verkeert heeft
 zoo wentelt hy ende wert machteloos hy en zal nyet bloet
 laten Maer zal confterende spyse gebruycken ende wachtende
 hem van couthede Als de mane tot tegen ouer die eerste
- 180 plaetse compt ende ende geen planete en vindt Soo zal hy
 dat ont gaen als zy compt tegen over de eerste plaetse
 ende vintse fortuyn zoo zal hy genesen Maer isser quade
 fortuyn¹. Soo zal die siet meerderen ende hy zal steruen
 Es die mane met Saturnus mars ende mercurius in
- 185 cancer zoo es die siecte vuyt studeren oft van lesen ende es
 sverte colera Als zy gegaen es vut die eerste plaetse en
 fortuyn vindt zoo zal hy ontgaen als die mane int
 vierde aspet van die fortuyn compt maer vindt zy quade
 fortuyn zoo zal hy steruen als die mane int vierde aspect
- 190 Der quade fortuyn zyn sal maer en vindse geen planete
 zoo zal hy ontgaen als zy tegen ouer compt en vintse quade

1. hs. fortuyte.

fortuyne Soo zal die siecte dueren tot dat jn compt tot der eerste plaetse *ende* dan zal hy ontgaen maer als de mane

- +Quade fortuyne vint met een quaet aspect als zy tegenouer
 195 gaet soo wort hy volmaect vuyter herten genomen maer
 en vindt zy geen quade fortuyne Soo valt hy in een ander
 siecte *ende* sal ontaen

+15r

[Leo]

Vonnisse vande siecte die toecompt als de mane
 in leo js

- 200 Es de mane in leo ende saturnus haer aesiet vuyt-
 ten vierden ofte sesten aspect Soo compt die siecte
 vuyt fleuma *ende* de siecke heeft *pyn* in *zyn* hooft als
 dat hy dingewey spuwet oft ouergheeft hy heeft veel coortsen
ende die siecte zal lange duren De siecte zal grooter zyn *van*
 205 binnen *zyn* dan van buyten *ende* zal zeer cranck zyn Ende
 en aensiet haer geen fortuyne Soo zal hy steruen
 Als die mane int vierde aspect comt van leo maer
 vindtse goede fortuyne Soo zal hy genesen als de mane
 compt ten vierden aspect
 210 Es die mane in leo ende mars haer aesiet vuyt Dat vierde
 oft seste aspect soo es die siecte vuyt ouervloedicheyt van bloede
ende zeer veel hette *ende* als hem twee cortsen beuangen Soo
 zal hy gebruycken coude Drooge dingen maer aesiet haer
 fortuyne vuyt een goet aspect zoo zal hy ont gaen nae
 215 groote vermoeytheyt maer aensiet haer geen fortuynt zoo
 zal hy steruen als zy tegen ouer compt Daer zy was als
 de siecte aen quam *ende* aensiet haer de fortuyne nyet alder
 eerst zoo zal hy steruen als zy compt ten vierden aspect
 Es die mane in leo *ende* mars haer aensiet ofte sol vuyten

- 220 vierden aspect Soo zal hy zeer veel hitte hebben binnen
 in de borst Die voeten *ende* handen coudt *ende* pyn int hoofd est nood
 Ist mogelick dat hy bloet late als de mane int eerste
 teeken js *ende* ist in dat teyken nyet mogelick Soo zal
 hy verbeyden tot dat die mane in tmiddel van
- 225 haer licht compt Salft de voeten dat de coude vergae
 Es mars oft sol met haer zoo es de siecte vuyt pyn der
 herten en als de mane comt int vierde aspect der eerster
 plaetse zoo zal hy genesen Ende als de mane valt vuyt
 een vande *voorseide* planeten *ende* vint Jupiter oft venus inde
- 230 wege ee zy comt ten vierden¹ aspect Soo ist nodt datmen
 hem een badt make *ende* datmen hem hooch sette *ende* ist dat
 zy saturnus vint Soo zal die siecte in de blase keeren *ende*
 ont gaen als zy *wederomme* compt tot die eerste plaetse
 Als sol off saturnus Daer js oft mercurius mett satur-
- 235 nus daer Soo zal de siecte *zyn* als wy geseyt hebben vuyt
 pyn der herten *ende* zal lanck zy tes te sorgen tat hy vuyt
 drogen zal hi sal vercoelende dingen gebruycken *ende* in een
 clær plaetse liggen Slaet gaedt oft die siecte vermeerdert
 als de mane comt int vierde aspect zoo zal hy steruen
- 240 mer mindertse Soo zal hy dies ontgaen als die mane recht
 ouer comt maer vint zy quade fortuyne Soo en zal hy
 niet genesen voor dat die mane comt ter plaetse daer zy
 vuyt gereyst was

1. hs.: vierdeen.

[Virgo]

- De vonnisse vande siecte die toecomt als
 245 die mane es in virgo
 Als de mane in virgo js *ende* die siecte dan *aencompt*
ende saturnus haer aensiet vuyt die vierde ofte *seuende*
 aspect Soo heeft die siecke *pyn* inde mage inden *buyck ende*
 in de wellekens die het ingewant onderhoude *abstomie* heb-
 250 bende van witter fleuymen binnen heeft hy oick *pyne* altemet
 Synen pols is flau *ende* nyemant en can doir de *astronne*
 zin siecte kennen hy sal vercoelen *ende* getemperde *dingen*
 +gebruycken *ende* tes noodt dat men die *abstome* *genese* *sonder*
 te opnemen dees siecte es van *lancx* toecomen *ende* en aensiet
 255 haer geen quade *fortuyne* Soo sal hy ont gaen nae *lange*
 siecten maer aensiet haer quade *fortuyne* Soo sal hy
 steruen binne veertich dagen
 Als de mane in Virgo es *ende* die *fortuyne* int vier-
 de ofte *seuende* aspect Soo es die siecte met groote hette
 260 van binnen hy heeft veel hoestens *ende* werpt bloet vuyt
ende fenyn den pols slaet hem sterck *ende* somtyts *vermindert*
 hy hy heeft somtyts *veruaertheyt* *ende* heeft een quade
 mage hy zal ampere *medecynen* gebruycken die de mage
 conforteren maer en aensiet haer geen goed *fortuyne*
 265 Soo zal hy binnen .xxx. dagen steruen *ende* aensiet haer
 goede *fortuyne* soo sal hy ontgaen
 Als die mane in virgo alleen js inden loop zoo zalde
 mage *cranck* *zyn* hy zal den lichaem hebben *ende* als hy *zyn*
 water maect heeft hy steecte inde blase hy en can nauwe
 270 *zyn* water maken *ende* theeft groen verwe maer es met
 haer mars mercurius oft sol zoo zal dye ziecte groot

+16r

zyn ende hy spreect nauwelick hem es noodelick medecynen
 die den vloet een luttel stelpen hy zal in groot perykel
 zyn als de mane tegen ouer comp aensiet haer fortuyne
 275 zoo zal hy ontgaen ende aensietse¹: nyet zoo zal hy steruen
 Es dattet js als voorseit es vint saturnus met luna oft
 mercurius oft oick venus oft jupiter Soo zal die siecte
 lanck zyn hy zal pyn int hoofd hebben ende en zal niet
 genesen voor dat de mane ter eerster plaetse comt

[Libra]

280 De vonnissen vanden siecten die toe commen als
 de mane in lybra js
 +Die siecte die aencompt als de mane js in
 lybra ende saturnus haer aensiet vuyt dat +6v
 .iii^e. oft .vij^e. aspect Soo es die siecte van
 285 te veel drinckens ende die siecte zal meest zyn als die
 mane in verminderinghen haers lichts zyn zal en haerder
 graden die siecte spreyt haer oick in de oogen ende die
 polsten des hoofts doen hem wee die borst js hem
 bedwongen ende hy heeft den hoest vuyt flumicheyt der
 290 longere hy nyest vele ende heeft lichte coortsen hem is
 nood getemperde medecynen in zyn spyse ende aensiet haer
 mars vuyt quade Soo zal hy steruen maer js dat
 nyet Soo zal hy leuen als de mane tegen over de
 eerste plaetse cont
 295 Es de mane in lybra ende aensiet haer mars vuyt
 dat .iiii^e. oft .vij^e. aspect zoo js de siecte vuyten bloede
 en hy heeft groote coortse en polst des nachts syet
 hy zeer quade visionen ende hy en can niet slapen hy
 heeft een abstoneye vuyt fluymachticheyt Tes noot
 300 datmen hem getemperde medecynen Soo zal hy ster

1. hs.: aensectse.

- uen ten .xxxij^e. dach maer aensiet haer fortuyne zoo
 zal hy genesen als de mane tegen ouer comt
 Es de mane in lybra Soo es de siecte vreempt vuyt
 pyne der handen ende der voeten hy heeft heete
 305 van binnen *ende* die ooen swaer qualix¹: corromperende
ende hy stamelt als hy spreect daeromme zal hy gebruycken
 dingen die cout *ende* vocht jnne *ende* zal bloet laten
 Als de mane vuyt de eerste plaetse gaet *ende* fortuyne
 haer aensiet oft vint Soo sal hy genesen als zy *compt*
 310 den .vij^e. aspect maer en js dat nyet zal hy steruen
 Es de mane in lybra met mars *ende* sol in die
 *Oppositie Soo js de siecte groot int hooft desgelycx
 oick als saturnus met luna es *ende* de oogen tranen hem
 men zal hem bloet laten *ende* laxerende medecynen
 315 geuen *ende* vint de mane venus ofte jupiter als zy
 in dees plaetse gaet zoo zal hy genesen maer anders
 zal hy steruen

*17r

[Scorpio]

- Vonnisse vanden siecten die toecomen
 als de mane in scorpio js
 320 Als de mane in scorpio js *ende* saturnus haer
 aensiet vuyt dat .iiij^e. ofte .vij^e. aspect zoo es
 die siecte vuyt vuylen bloede oft van feum *ende* de mane
 verminderen in haer licht *ende* graden *ende* haer geen
 fortuyne en aen siet zoo zal hy steruen maer isser een
 325 aspect inden lichte *ende* graden *ende* haer fortuyne aen
 siet zoo zal hy leuen
 Als de mane in scorpio js *ende* mars int selue *ende*
 jupiter haer aensiet vuyten .iiij^e. aspect Soo zal de
 siecke den coores groot hebben hem js noot laxerende
 getemperde medecynen als die mane vuyt dees plaetse
 gaet *ende* haer voucht met jupiter zoo zal hy genesen
 Als de mane jn scorpio es gaende als de siecte aen *compt*
 sal hy licht hebben *ende* vergaet *ende* verandert int quade

1. hs.: ualinx.

Een abstome sal haer baren in de blase ende hem sullen
 335 puyskens comen inde nuesgaten als de mane comen
 zal ten derden aspecte der plaetse daer zy in was
 Soo zal hy heete coortsen hebben ende als de mane tot
 sol compt sonder fortuyne te vinden zoo zal hy steruen
 maer vint zy fortuyne zoo sal hem een abstome *commen*
 +jn eenich deel vande lendenen ende sal genesen Tes noot
 dat mense opene in baden ende nyet in heete ofte coude
 plaetsen +17v
 Als de mane in schorpio js ende mars saturnus met
 haer zoo zal die siecke heete coortsen hebben ende ander coude
 345 daer om zal hy dingen nemen die fleuma verminderen
 ende daer hy oft te camere gae maer hy en zal nyet
 bloet laten Als dees maenne vuyt dees plaetse gaet ende
 fortuyne haer aensiet soo sal hy ont gaen ten .xiiij^e.
 daege maer en aensiet haer geen fortuyne zoo zal zy dueren
 350 tot .xx. dagen

[Sagittarius]

Vonnisse vanden siecten die toecomen als die
 mane js in sagittarius

Die mane in sagittarius ende haer saturnus aensiet
 vuyten .iiij^e. ofte .vij^e. aspect Soo comt die siecte
 355 van fleuyma en heeft heette ouer al tlyff nochtans
 zyn hem die voeten coudt die siecte sal dueren tot dat
 saturnus tweemaal vergart maer vintse fortuyne Soo sal
 die siecte nyet langer dure dan tot dat de mane tegen
 over de eerste plaetse comp
 360 Als de mane in sagittarius js ende mars haer aensiet
 vuyt dat .iiij^e. ofte .vij^e. aspect ende sy meerdert in haer
 licht ende graden Soo es die siecte sulcx dat die phisicien ofte
 ofte medecyne nyet gekinnen en kan dan midts den

- astronomyen want somtyts doet hem thoofft wee ende somtyts
 365 tlichaem¹ ende somtyts ander sins Als hem geschiet wanneer
 hy int bat gaet te seer verhit ende te veel couwe es gegaen
 in zyn borst ende int hoeft hy geeft veel ouer ende hoest zeer
 hy zal lichte dingen gebruycken ende lichte syropen vuye
 genomen scerpe als de mane vuyt scorpio gaet ende vint
 370 ⁺Saturnus soo zal hy steruen maer vintse fortuyne
 zoo zal hy genese
 Wanneer die mane vuyt Sagitarius gaet int
 .ij^e. oft .iiij^e. teycken zoo zal die siecte vuyt hoeft commen
 ende zal pyne inde borst hebben Ende als Sy vuyt dier
 375 plaetse gaet ende aensiet Saturnus vuyt dat .iiij^e.
 aspect Soo zal hy genesen hem js noodt vergu [...] wende
 medecyne ende zal hem die baden ontsien

+18r

[Capricornus]

De vonnyssen vanden siecten die toecomen als
 De mane js in capricorno

- 380 Es de mane in capricornus als die siectte aencompt
 ende hare saturnus aensiet vuyt dat .iiij^e. ofte .vij^e.
 aspect ende js zy int minderen haers lichts ende
 Graden Soo js de siecte vuyt veel vermoeytheits Tsweet
 ende die coude hebben hem beuangen hy es te zeer besloten ende
 385 niest vele die mage ende borst doen hem zeer we² ende hy
 heeft den corts van vermoeytheden hy zal getemperde dingen
 ende syropen gebruycken als de mane fortuyne aensiet Soo
 zal hy genesen maer hy zal groote vermoeytheden hebben maer enne

1. hs.: tlichaen.
 2. hs.: wet.

aensiet haer geen fortuyne Soo zal hy steruen binnen
 390 dertich dagen
 Als de mane in scorpio js *ende* mars haer aensiet vuyt
 dat .iiij^e. oft .vij^e. aspect Soo zal die siecte *zyn* vuyt ouergeuen
ende den loop des buycx hy berrent zeer *ende* swelt hy heeft
 groote coortsen hy sweet vele *ende* den pols es hem ongelyck
 395 hem es noodelick coudt medecynen *ende* ist dat fortuyne hem
 aensiet zoo zal hys genesen maer sietse haer niet aen zoo zal
 hy binnen .vij^e. dagen steruen
 Als de mane jn capricornus js *ende* mars *ende* sol met haer js
 *Soo es de siecte vuyt te veel verwermptheden van vyer *ende*
 400 vuyt vermoetheden *ende* den coorts es hem aengecomen vuyt
 gele colera hy zal hem wachten van baden *ende* van coudt water
 te drinken maer als de mane daer vuyt gaet zoo zal hy genesen
 vor .vij^e. dagen

†v

[Aquarius]

De vonnissen vanden siecten die
 405 toecomen als de mane js in aquarius
 Als de mane in aquaris js wassende in haer licht *ende*
 graden *ende* haer saturnus aensiet vuyten .iiij. ofte
 .vij. aspect Soo es hy siect van te veel arbeyden Som-
 wylen wast die siecte *ende* som wylen mindertse hy js in sorge
 410 *ende* verliest bloet Slaet gaede als ter opposisien compt ofte
 ofte dan betert Soo zal hy genesen maer en js dat nyet
 Soo zal hy maer vier dagen leuen¹.
 Als de mane eerst in aquarius es *commende* Soo sal hy quaet
 inden lichaem hebben *ende* pyn van binnen hy heeft heete coortsen

1. hs.: lauen.

415 *ende duert lange ende hy heeft groote vervaertheit maer als de mane
in sol compt soo slaet gaede als zy daer vuyt gaet off zy fortuyn
vint eer zy comt ter plaetsen in die welcke die siecte begost
zoo zalhy steruen*

[Pisces]

Vonnisse vanden siecten die toecomen
420 als de mane js in pisces

Als die mane in pisses js wassen in haer licht, *ende gra-
den ende saturnus ende saturnus haer aensiet vuyten .iiij^e.
ofte .vij^e. aspect Soo es die mensce¹ sieck van couwe die
hem beuangen heeft hy heeft pyne int hoofd ende inden buyck
425 hy behouft heete medecynen die de coude verdryuen ist dat
haer fortuyn aen siet Soo zal hy leuen maer nae dat
hy geneest zoo sullen hem die aderen en cnopen² zeer doen
als de mane in pisses js haer licht ende graden vermeederende
ende mars haer aensiet vuyt dat .iiij^e. oft .vij^e. aspect Soo es de*

430 ⁺siecte van te veel eten *ende* drinck [en ...]
cholera tes hem noodt dat hy te [...] +19r
meer pyn dan dachs maer en ae [nsiet ...]
inde selfde plaetse daer hem di [...]
zal hy steruen *ende* aesiet sy for [tuyn ...]

435 als de mane inde voirseyde pl [...] +19r
Es die mane in pisses als d [...] +19r
ende jupiter met haer soo h [...] +19r
ende water gedroncken *ende* heeft [...] +19r
de coortse met coude hebben *ende* [...] +19r

440 es nood laxerende medecynen *ende* verdryuinge der hetten
ende als de mane tegen ouer der plaetse
comp Soo zal hy genesen

1. hs.: menste.
2. hs.: coupen.

Es de mane in pisses ende mars met haer
 zoo es die siecte vuyt hette tes noodt dat hy
 445 late ende aensiet haer fortuyne zoo zal hy leuen ende
 en aensiet haer geen fortuyne zoo zal hy
 steruen

IV. *Tekst H.*

Handschrift Den Haag, KB, 76E4, xxiii ra - xxv rb.

De tekst hiervan is, op enkele zéér minieme verschillen na, totaal gelijk aan die van hs. Den Haag, KB, XVI, 25v-28r, zoals trouwens het geval is met alle andere teksten in deze twee handschriften. Het staat zo goed als vast dat we hier te doen hebben met een Vorlage en heel trouwe copie. Van beide codices wordt een uitvoerige beschrijving gegeven in Jansen-Sieben 1968, 119-131.

De iatromathematische tekst werd reeds uitgegeven door Mathias de VRIES⁵⁵, met enkele verkeerde lezingen.

De auteur/vertaler/bewerker noemt zich HEYNRIC VAN HOLLANT (vers 379). Het is niet mogelijk geweest over deze figuur meer inlichtingen te vinden.

1 *Ic bidde gode dat hi minen sin
 Verlichten moete dat mijn begin
 Te goeden ende moete comen
 Enten ghonen moete vromen
 5 So dat hijs moete worden vroet
 Daer dit dicht omme bestoet

*xxiiij ra

Ic wil scriuen vander mane
 Hare craft na minen besten wane
 Als ic bescreuen hebbe vonden
 10 Van ypocras ende ontbonden
 Alsoe die hoghe meester seghet
 Dat elc visiker die leuet

55. Mathias de VRIES, 'Die Cracht der Mane, door Heynric van Hollant'. In: *Verlagen en Berigten uitgegeven door de Vereeniging ter Bevordering der Oude Nederlandsche Letterkunde* (Leiden) 4 (1847) 5-22.

- Gheleert sal¹ vanden sterren wesen
 Sal hi den mensche moghen genesen
 15 Es oec dat hi des niene can
 Hine vorseghet nemmer wijf of man
 Hine seghet op gherake of op geual
 Hoe dat dan ghescien sal
 Of wanneer hi steruen moet
 20 Hine si vanden sterren vroet

[Aries]

- Bliuet iemen siec des sijt gewes
 Alsoe die mane comt in aries
 Ende die sonne mit hare mede
 Hi moet hebben een heten rede
 25 Of swere ende sine adren snel
 Ende in gheenen leden wel
 Hem sal die luffer side sweren
 Laet hi bloet hem mach niet deren
 Vander herte adre ende nutte al cout
 30 Of hine bliuet niet in sine gewout
 Ende uallet thant in frenesien
 Ist metter mane oec wil ic lien
 Mars of saturnus des sijt vroet
 Dat hi binnen vij daghen steruen moet
 35 Ist dat die mane wassende es
 Int vierde aspec des sijt gewes
 Alsoe in ariete die mane baert
 Ende saturnus siet daerwaert
 Van enen quaden anschine
 40 Al sine siecheit ende sine pine
 Comt hem vanden hoofstwaren
 Hi moet vut sinen sinne varen

*Ist dat hare anschijn dan begeuet
 Ic segge dat hi dan leuet

- 45 Dat saturnus een ander aspect
 Vp die mane heuet ghemect
 Dan moet varen alst varen soude
 Steruen of genesen soude
 Maer comt si in iupiters ghemoet
 50 Of venus eer si ter sonnen doet
 Soe moet die sieke beiden der tijt
 Des die mane vor die sonne lijt
 Ende weder comt in opposito

*xxiii rb

1. hs.: sa.

- Eer si weder werdet vro
 55 Ende vintsi *daer* vorghenoemde niet
 Jupiter venus des besiet
 Ende comtse tot mercurius eer
 Hine geneset nemmermeer
 Ten ware dat mercurius stoede
 60 Onder die sonne so ware des hoede
 Comen in ariete dese drie
 Sonne mane jupiter *daer* bie
 Ende saturnus niet en es
 Int achtende huus hi gheneset des

[Cancer]

- 65 ¶ Es die mane in cancro
 Ende comt een quaet aspet *daer* toe
 Van maers dat seggen die vroede
 Die sieke es van *verhouden* bloede
 Si doghen hitte *ende* groten dorst
 70 Ende hebben slapens groten borst
 Maer es saturnus mitter mane
 Alsi nuwes is van ontfane
 Oft gaet si te hem eer si vint
 Ene goede planete sijn hope es blint
 75 Hi wort doot binnen ix daghen
 Des dar ic v wel ghewaghen
 Es oec dat maers die mane besiet
 Vandien iij aspecte bediet
 Dat tonghemac comt vander maghe
 80 Es marcurius in dien seluen daghe
 Bider mane *ende* gaet van dane
 Te saturnus *hem* staet ontsiene tongane
 Die sonne *ende* die mane in tauro
 Tonghemac moet sijn also
 85 ⁺Als ic geseit hebbe te voren
 [opengebleven regel]
 Van groter hitten vandien rede
 Hem sullen sweeren al die lede
 Ende hi moet laten enter camere gaen
 90 Sal hi der doot moghen ontgaen

⁺xxij va

[Gemini]

- Comt die mane in geminis
 Ende bose aspec *daer* ieghen is
 Van mars ende van saturno
 Die sieke wort selden vro
 95 Vele pensen *ende* vele waken
 Die leuere sweert *hem* vtematen
 Comt ene quade planete *ter* mane

- Hi steruet *daer* nes gheen beiden ane
 Comt een goet in hare ghemoet
 100 Ic segghe datsine leuen doet
 Of dat hise goeliken ane siet
 Sone mach hi steruen niet
 Tonghemac dat hi draghet na
 Comt vander roder colera
 105 Ende es gelike ere zucht
 Laet hi bloet so wort sijns vrucht
 Thooft sal hem sweeren *ende* die oghen
 Dat hi cume sal gedoghen
 Hi sal in sinen droem sien
 110 Wonder vor sijn oghen vlien
Men mach sine adren niet bekinnen
 Hi sal wesen buten sinnen
 Comt die mane in opposito
Ende schiint ene goede planete *haer* toe
 115 Sone steruet hi niet maer comt .i. quaet
 Aspec ic segge dat hi vergaet
 Al waren si alle drie versament
 Mars sol luna als dicken rament
 In geminis *ende* in goeden aspect
 120 Ouer hem allen quame verdect
 Hine hadde gheen noot *Maer* quame .i. quaet
 Sijns ne worde nemmer raet

[Taurus]

- Die siec worden *alse* die mane staet
 In tauro ist dat si gaet
 125 Eerst in saturnus quade anschijn
 Sijn ongemac dat moet zijn
⁺Hooftswere *ende* quade borst
 Coude maghe ontghaue vorst
 Vintsi gheene goede planeten
 130 Dat wil ic v vor die waerheit weten
 Eer si comt ter quader tiere
 Oft vol wort hi steruet sciere
Maer vint si goede hi bliuet quijt
 Ende gheset met goeden vlijt
 135 Comt die mane in tauro allene
 In gheen aspec groet no clene
 Tonghemac quam ane *van* dranken
 Hi heuet wee in sine lanke
 Ende sate *gheme* onghedect
 140 Want *hem* deert dat hi hem strect
Alse die mane comt also

⁺xxiiij vb

- Van tauro in opposito
 So moet die sieke ghenesen
 Dat moet emmer waer wesen
 145 Vint hi hier tusschen een *van* desen
 Mars oft die sonne als wijt lesen
 Sijn onghemac moet *verkeren*
 In heeter sucht ende meeren
 Maer hi gheneset alse die mane es comen
 150 Ten opposito dat hebt *vemomen*

[Leo]

- Alse die mane comt in leo
 Ende si anschijnt *saturnus daerto*
 Van *sinen* vierden anschijn
 Van fleumen dat euel sal sijn
 155 Een rede durich ende cout
 Ende hooftsweere menichfout
 Seere bestoppet den lichame
 Waert dat gheen goet aspec en *quame*
 So sterft hi als dan comt die mane
 160 Ten vierden aspec na *minen* wane
 Comt mars in dat vierde aspec
 Als ic hier voren hebbe ontdect
 So moet dat onghemac emmer wesen
 Van *quaden* bloede heb ic gelesen
 165 Heten rede *ende* vele drinken
 Hem sal sijn *herte* seere ontsinken
 Comt een quaet anschijn *daer* iegen
 Dat moet *hem* emmer kosten tleuen
⁺Comt int vierde aspec dese
 170 Mars sol als ic lese
 Hi sal hebben ene quade borst
 Grote hitte ende dorst
 Doene dan ter adren laten
 Ende weet dat hem sal baten
 175 Ende mars sol mitter mane
 In leone dat ic wane
 Het moet *van* drouuer herten sijn
 Dat hi lidet al dien pijn
 Comt saturnus oec *daer* toe
 180 Sijn euel *verwandelt* *ende* seg v hoe
 Hem wort in sine blase wee
 Dan *vergaet* hem nemmermee
 Ten ware dat jupiter *daer* toe sage
 Hi storue in xiiij daghen

⁺xxiiij ra

[Virgo]

- 185 Int vierde aspec in virgine
 Saturnus luna ende dese .ij.
 Betekenen ene bose maghe
 Ende torisoen dan es gheene saghe
 Groten weedom inden lichame
- 190 Ic seg v oec wat hare mesquame
 Alle hete spise ende dranc
 Sijn onghemac sal wesen lanc
 Ende is vander witter fleumen
 Die adren sijn alle cranc in hem
- 195 Hi steruet comt gheen goet anschijn
 Hine mach drinken gheenen wijn
 Hi sal in groter hitten legghen
 Int menisoen wil ic segghen
 Dat hem die puls sere sal slaen
- 200 Hine mach der doot niet ontgaen
 Daer en si vp ene goede planeten
 Dat wil ic vor die wareit weten
 Es virgine die mane allene
 Beschijnt nieman groot no clene
- 205 Sine scoudren sullen hem sere deren
 Ende tbuuc euel sal hem deren
 Ende sine orine niet mogen maken
 Hi moet steruen mach geraken

[Libra]

- Es die mane in libra
- 210 Ende saturnus siet daema
 †Fellike dat euel es
 Van winter fleumen sijts gewes
 Bestoppede borst hoest ende rede
- 215 Anscijntse mars so sterft hi emmer
 Beschijntse jupiter sone sterft hi nemmer
 Es in libra die mane
 Ende mars boseliken siet ane
 Sonder ander quaet aspect
- 220 Ic wil v segghen onbedect
 Van quaden bloede es sijn euel
 Heten sucht ende sijn euel es snel
 Binnen es hi oec versworen
 Hine late hi sals hebben toren
- 225 Comt een quaet aspec daer ieghen
 Hine mach maer .xx. daghe leuen
 Maer es die mane allene daerin
 Ende gheen anschijn meer no min

†xxiiiij rb

- So moet hi hebben wee ant herte
 230 Ende an die oghen grote smerte
 Comt mars in opposito
 Ende die sonne staet also
 So heeft hi groten hoofswere
 Ende marcurius oec mit hare
 235 So moeten hem die oghen tranen
 Ende inden buke wee wil ic wanen
 Comter ieghen een goet aspect ic segghe
 Dat hi onlanghe sal legghen
 Want hi moet steruen dat besiet
 240 Ende varen daert god gebiet

[Scorpio]

- Comt die mane in scorpelioen
 In quaet aspect in dat seisoen
 Die siec worden het es van venine
 Dat doet saturnus met sinen anschine
 245 Of van onreinen bloede
 Wiese die mane dat seggen die vroede
 Ense ene goede planete an saghe
 Hi ghenase in vij daghen
 Maer quaem een quaet anschijn eer
 250 Sone ghenase hi nemmermeer
 Ware mars mit hare in scorpio
 Ende Jupiter qualiken saghe daer to
 *Hi moeste hebben enen rede
 Ende wee in sine scamelhede
 255 Wee int hoeft ende in die darne
 In scoudren in rugge ende aerme
 Ende sal qualiken moghen maken
 Sijn water ende sijn ander saken
 Es die mane allene daer
 260 So wassen hem sweren dat es waer
 Ende sal den reden hebben sere
 Die hem sal meeren altoes meere
 Sijn dese iij te gader daer
 Saturnus mars luna dats waer
 265 Laet hi bloet hi es doot
 Vint si binnen vij daghen in haer gemoet
 Gheene goede planeten
 Dat suldi vor die wareit weten

+xxiiij va

[Sagittarius]

- Is die mane in sagittario
 270 Als yement siecheit comt to
 In saturnus quade anschijn
 Sijn onghemac dat moet zijn

- Van fleumen heb ic verstaen
 Ende in groter hitten beuaen
 275 Hem sullen die voete werden cout
 Ende die rugghe wee menichfout
 Alse si comt in opposito
 Ende jupiter schijnt *daerto*
 Ende venus so wort hi ghesont
 280 *Maer* comt saturnus an die stont
 Of mars hem wert noch also wee
 Ende cume geneset hi *nemmermee*
 Es die mane in dat tekijn
 Comt maers in een quaet anschijn
 285 Hem sal die maghe worden onreine
 Hi moet spuwen dat is dat ic meine
 Hande *ende* voete sullen *hem verhetten*
 Hem sal oec tbuuc euel letten
 Ende als si lidet daer vor bi
 290 Ende comt daer saturnus si
 So moet hi steruen dats *waer*
 Siet iupiter niet *daer* naer
 Comt oec met venus die mane
 Of met jupiter dat ic wane
 295 ⁺So heuet hi die borst quaet
 Ende hoest dat hi al te gaet
 Hi gheset wel al ist lanc
 Nemmer en hebs visiker danc

⁺xxiiij vb

[Capricornus]

- Vort waer iemen siec dat *verstaet*
 300 Als die in capricorne gaet
 In bosen aspec van saturno
 Dat onghemac sal comen so
 Quade borst breket licht
 Bede van bloede *ende* coude gicht
 305 In *sinen* knien *ende* sweet uele
 In segt in segt in gheenen *spele*
 Hi moet steruen is dat maers
 Aspiceert ouer dweers
Maer aspiceert met Jupiter
 310 Of comt een goede ander ster
 So moet hi sere vut gheuen
 Bouen *ende* in allen weggen
 Ist dat si in capricorne comen
 Vergaderen mars mane *ende* sonne
 315 Si moet hi doghen grote pine
 Van hitten in alle die lede sine
 Ende sal so moede worden *ende* mat

Dat hem sal helpen dit noch dat
 Ende alsoe die mane comt vor bi
 320 lewer daer saturnus si
 Hi steruet en vint hi niet eer
 Jupiter in haren keer
 Binnen .vij. daghen ouer *waer*
 Des mach hi hebben te rechte *vaer*

[Aquarius]

325 Comt aquario in uollen lichte
 Die mane als ic dichte
 In saturnus quade anschijn
 Ende iement siec wort dat moet sijn
 Int houet *ende* in die been
 330 Van arbeide ouer een
 Nv es hem wee nv es hem bat
 Nv hongert hem nv wert hi sat
 Hine weet niet wat hi wille
 Hine mach niet liggen stille
 335 Es die mane allene daer
 In gheen aspec ic seg v *waer*
 +Hi heuet ene lange quartane
 Maer wanneer dat comt die mane
 Al omme vp die selue stat
 340 Daer hem tonghemac besat
 So wert hi quite is dat *daer* si
 Goet aspec of sterne bi
 Es die mane in aquario
 Mit marcurius of saturno
 345 Het moet van swarten colera comen
 Die siec dan wort heb ic *vemomen*
 Ende wasset die mane *ende* vint si niet
 Ene goede planete dat besiet
 Eer si comt in opposito
 350 Dat hem donghemac quam to
 Hi moet steruen dan es gheen blijf
 Ist man kint of te wijf

+xv ra

[Pisces]

Comt die mane in piscibus
 Ende aspiceert si saturnus
 355 Int .vij. of in derde aspet
 Ic wil v seggen wat hem let
 Hem sal altoes sweeren thooff
 Ende wee inden lichame des ghelooff
 Ende sal grote coude doghen
 360 Hi steruet dan es niet gheloghen
 Comt si in een quaet aspect

- Ende in een goet ic weder segt
 Maer comt mars in sulc anschijn
 So moet al sijn euel sijn
 365 Van quaden bloede of van quader magen
 Ende steruen binnen .xxx. daghen
 Vint dan die mane goet anschijn
 Des mach hi wel seker sijn
 Is iupiter ende venus
 370 Metter mane in piscibus
 Couden rede sal hi doghen
 Ende weedom in die oghen
 Hi gheneset in xiiij daghen
 Es mars mit hare wil ic saghen
 375 Hi sal van binnen heet wesen
 Laet hi bloet hi wort ghenesen
 Ense ene goede planete besiet
 Maer comt ene quade sone vallet niet

- +Dit makede van hollant heyndric
 380 Die daer omme wakede een stic
 Eer hijt in duitsche dus heeft bescreuen
 God gheue hem tewelike leuen
 Ende hem allen diet horen lesen
 Amen ic staes of met desen

+xxv rb

Nawoord

Hiermee is deze studie niet beëindigd. De inhoudelijke commentaar is lang niet volledig, iedere tekst zou in detail moeten besproken worden, een samenvatting in tabellen van de constellaties met hun invloed zou de overzichtelijkheid bevorderd en de vergelijking tussen de vier versies vergemakkelijkt hebben, het filologische aspect werd minimaal behandeld, kortom: dit mag slechts beschouwd worden als het eerste deel van een onderzoek dat wij bij een latere gelegenheid hopen aan te vullen. In het kader van de ons hier opgelegde ruimtelijke beperking was dat niet mogelijk.

Bibliografie

ASSION 1973 = Peter ASSION, *Altdeutsche Fachliteratur*. (Grundlagen der Germanistik 13) Berlin.

BOLL 1899 = Franz BOLL, 'Zur Überlieferungsgeschichte der griechischen Astrologie und Astronomie'. In: *Sitzungsber. philos.-philol. Cl. der K.b.Ak. Wiss. zu München* 1899, I, 88 sqq.

BOLL-BEZOLD 1931 = Franz BOLL, *Sternglaube und Sterndeutung. Die Geschichte und das Wesen der Astrologie*. Unter Mitwirkung von Carl BEZOLD. Vierte Auflage nach der Verfasser Tod herausgegeben von W. GUNDEL. Leipzig/Berlin.

BOUCHE-LECERCQ 1899 = A. BOUCHE-LECERCQ, *L'astrologie grecque*. Paris. Anast. Bruxelles, 1963.

CAT.COD.ASTR. = *Catalogus Codicum Astrologorum Graecorum*. 12 vol. Bruxelles, 1898-1953.

CRAMER 1954 = Frederick H. CRAMER, *Astrology in Roman Law and Politics*. Philadelphia.

CUMONT 1935 = Franz CUMONT, 'Les "Prognostica de decubitu" attribués à Galien'. In: *Bull.Inst.hist.belge de Roma* 15, 119-131.

DURLING 1967 = *A Catalogue of Sixteenth Century Printed Books in the National Library of Medicine*. Compiled by Richard J. DURLING. Bethesda.

FESTUGIERE 1944 = Le R.P. FESTUGIERE, *La révélation d'Hermès Trismégiste. I. L'astrologie et les sciences occultes. Avec un appendice sur l'Hermétisme Arabe par Louis MASSIGNON*. (Etudes Bibliques). Paris.

GUNDEL 1936 = W. GUNDEL, 'Religionsgeschichtliche Lesefrüchte aus lateinischen Astrologenhandschriften'. In: *Mélanges Cumont. Annuaire de l'Inst. de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves*. Univ.Libre de Bruxelles 4, 225-252.

GUNDEL 1959 = W. GUNDEL, *Sternglaube, Sternreligion und Sternorakel. Aus der Geschichte der Astrologie*. Zweite Auflage, neu bearbeitet von Hans Georg GUNDEL. Heidelberg.

GUNDEL 1966 = Wilhelm GUNDEL und Hans Georg GUNDEL, *Astrolegumena. Die astrologische Literatur in der Antike und ihre Geschichte*. (Sudhoffs Archiv. Beiheft 6). Wiesbaden.

HEEG 1911 = J. HEEG, 'Über ein angebliches Diokleszitat'. In: *Sitzungsber.kön.Preuss.Ak. Wiss. Berlin*, 1911, 991-1007.

IDELER 1841 = Iulius Ludovicus IDELER, *Physici et medici Graeci minores*. Vol. I. Berolini, pp. 387-396 en 430-440.

KROLL 1914 = *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung. Begonnen von Georg WISSOWA unter Mitwirkung zahlreicher Fachgenossen herausgegeben von Wilhelm KROLL*. Stuttgart, Bd. XVII, Art. Iatromathematike, Koll. 802-804.

KÜHN 1830 = *CLAVDII GALENI OPERA OMNIA*. Editionem curavit C.G. KÜHN. Tomus XIX. Leipzig. Anast. Hildesheim, 1965.

MÜLLER 1971 = Ute MÜLLER, *Deutsche Mondwahrsagetexte aus dem Spätmittelalter*. Diss. Berlin.

PREAUX 1973 = Claire PREAUX, *La lune dans le pensée grecque*. (Ac. Roy. de Belg.). Bruxelles.

ROSCHER 1890 = Wilhelm Heinrich ROSCHER, *Über Selene und Verwandtes*. (Studien zur griechischen Mythologie und Kulturgeschichte vom vergleichenden Standpunkte). Leipzig.

SCHULLIAN 1950 = D.M. SCHULLIAN, *A Catalogue of Incunabula [...] in the Army Medical Library*. New York.

STEMPLINGER 1925 = Eduard STEMLINGER, *Antike und moderne Volksmedizin*. (Das Erbe der Alten X.) Leipzig.

STILLWELL 1970 = Margaret Bingham STILLWELL, *The Awakening Interest in Science during the First Century of Printing 1450-1550*. New York.

THORNDIKE 1944 = Lynn THORNDIKE, 'Manuscripts of the Writings of Peter of Abano'. In: *Bulletin of the History of Medicine* 15, 201-219.

THORNDIKE 1947 = ID., *A History of Magic and Experimental Science during the first thirteen Centuries of our Era*. 2 vols. New York.

THORNDIKE 1960 = ID., 'The three Latin Translations of the Pseudo-Hippocratic Tract on Astrological Medecine'. In: *Janus* 49, 104-129.

WEINSTOCK 1948 = S. WEINSTOCK, 'The Author of Ps.-Galen's Prognostica de decubitu' In: *The Classical Quarterly* 42, 41-43.

WEISSER 1982 = Christoph WEISSER, *Studien zum mittelalterlichen Krankheitslunar*. (Wurzbürger medizinhistorische Forschungen 21). Pattensen/Han.

N.B. Wij konden niet raadplegen: Karl SUDHOFF, *latromathematiker vornehmlich im 15. und 16. Jahrhundert*. (Abh. zur Gesch. der Medizin II.) Breslau, 1902.